ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ ภาคที่ ๑๙

ตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนักครั้งกรุงศรีอยุธยา

มหาเสวกตรี พระยาอิศรพัลลภ (สนิท จารุจินดา)

ท จ, ต ช, ต ม, ว ภ, รัตน ว ป ร ๓, ป ป ร ๓, ร จ ท; (๖)

พิมพ์แจกเมื่อเปนพระยายืนชิงช้า

บ่เถาะ พ.ศ. ๒๔๗๐

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ ภาคที่ ๑๗

ตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนักครั้งกรุงศรีอยุธยา

มหาเสวกตรี พระยาอิศรพัลลภ (สนิท จารุจินดา)

ท จ, ต ช, ต ม, ว ภ, รัตน ว ป ร ๓, ป ป ร ๓, ร จ ท, (๖)

พิมพ์แจกเมื่อเปนพระยายืนชิงช้า

ปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๗๐

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

คำนำ

มหาเสวกตรี พระยาอิศรพัลลภ (สนิท จารุจินดา) ท.จ., ต.ช., ต.ม., ว.ภ., ว.ป.ร.๓, ป.ป.ร.๓, ร.จ.ท.(๖). ปลัดทูลฉลองกระทรวงวัง จะได้เปนพระยายืนชิงช้าในปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๗๐ ปรารถนาจะพิมพ์หนังสือแจกเหมือนอย่างพระยายืนชิงช้าในปีก่อน ๆ ได้เคยแจกมา มาขอให้ราชบัณฑิตยสภาช่วยเลือกเรื่องและจัดการพิมพ์หนังสือให้ พะเอินประจวบเวลาข้าพเจ้าปรารภถึงหนังสือตำราในพระราชสำนักครั้งกรุงศรีอยุธยาซึ่งหอพระสมุด ฯ ได้พิมพ์แยกย้ายอยู่หลายแห่ง และได้ฉบับมาใหม่ยังไม่ได้พิมพ์ก็มีบ้าง ใคร่จะรวมพิมพให้เปนหนังสือเรื่องเดียวกันสักเล่ม ๑ ด้วยเชื่อว่าจะเปนประโยชน์ในทางความรู้ และคงจะมีผู้พอใจอ่านกันมาก ก็พอเหมาะดี ด้วยการแห่พระยายืนชิงช้าปีนี้เปนกระทรวงพระราชสำนัก หนังสือนั้นเหมาะแก่การ พระยาอิศรพัลลภก็เห็นชอบด้วย จึงได้พิมพ์หนังสือตำราในพระราชสำนักครั้งกรุงศรีอยุธยาเล่มนี้ นับในจำพวกหนังสือลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ เปนภาคที่ ๑๙

เรื่องตำนานของหนังสือที่พิมพ์ในสมุดนี้นั้น คือเมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าข้าศึก เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ หนังสือตำหรับตำราในราชการเปนอันตรายหายสูญไปเสียเกือบหมด เพราะในสมัยนั้นยังไม่มีวิธีพิมพ์หนังสือไทย หนังสือทั้งปวงเปนแต่เขียนไว้อย่างละฉบับสองฉบับ เมื่อประเทศสยามกลับตั้งราชาธิปไตยเปนอิศระขึ้นอีก ขาดตำหรับตำราในพระราชสำนัก พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงโปรดให้ข้าราชการซึ่งเปนผู้รู้แบบแผนขนบธรรมเนียมครั้งกรุงศรีอยุธยา ประชุมกันแต่งตำราในพระราชสำนักขึ้นใหม่ การที่แต่งนั้นอย่างใดมีกิจต้องการก็แต่งฉะเพาะเรื่องนั้น

ก่อน เมื่อครั้งกรุงธนบุรีปรากฏว่าได้ทำตำราขึ้นใหม่ไม่กี่เรื่อง มาแต่งมากเมื่อในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทรจนถึงรัชกาลที่ ๒ ดูเหมือนจะหมดตัวข้าราชการครั้งกรุงศรีอยุธยาเพียงในรัชกาลที่ ๒ จึงมิได้ปรากฏฉบับตำหรับตำราครั้งกรุงศรีอยุธยาซึ่งแต่งภายหลังรัชกาลที่ ๒ มา แม้ตำหรับตำราซึ่งได้แต่งขึ้นดังกล่าวมานั้นก็กระจัดกระจายไม่มีแห่งใดที่ได้รวบรวมไว้ได้ทั้งหมด เมื่อตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนครขึ้นแต่ พ.ศ. ๒๔๔๘ เสาะหาหนังสือเก่ามารวบรวมก็ได้ตำราเหล่านั้นมาแต่ทีละเรื่องสองเรื่อง ได้เรื่องใดมาก็พิมพ์ไป เพื่อจะรักษาฉบับไว้มิให้สูญเสีย เรื่องจึงแยกย้ายกันดังกล่าวมาข้างต้น

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙ มีผู้ได้พระตำราทรงเครื่องต้นครั้งกรุงศรีอยุธยานำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายพระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานฉบับมายังหอพระสมุด ฯ อีกเรื่องหนึ่งซึ่งยังไม่เคยพิมพ์พึงจะได้ พิมพ์ในสมุดเล่มนี้เป็นครั้งแรก

ตำหรับตำราในพระราชสำนักซึ่งแต่งขึ้นเมื่อครั้งกรุงธนบุรีและรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทรซึ่งยังไม่ได้ฉบับมาไว้ในหอพระสมุด ฯ ก็เห็นจะยังมีอีก ถึงกระนั้นเพียงเท่าที่ได้มาแล้วและรวมพิมพ์ไว้ในสมุดเล่มนี้ ก็เชื่อได้ว่าบันดาผู้ศึกษาโบราณคดีคงจะพอใจอ่านไม่เว้นตัว.

กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

นายกราชบัณฑิตยสภา

วันที่ ๒๓ ธันวาคม พระพุทธศักราช ๒๔๗๐

สารบาญ

ตอนต้น

๑ ตำรากระบวนเสด็จพระราชดำเนินครั้งกรุงศรียุธยา หน้า ๑

กระบวนเสด็จโดยทางชลมารค ,, ๒

ล้อมวงณที่ประพาส ,, ๕

เสด็จทางสถลมารค กระบวนราบ ,, ๖

เสด็จทางสถลมารค กระบวนช้าง ,, ๗

เสด็จทางสถลมารค กระบวนม้า ,, ๑๑

จุกช่องรายทาง ,, ๑๒

๒ กระบวนเสด็จพระพุทธบาท ,, ๑๒

ล้อมวงที่พลับพลาทำเจาสนุก ,, ๑๔

กระบวนทางสถลมารคเสด็จขึ้นพระพุทธบาท ,, ๑๘

ล้อมวงที่พระพุทธบาท ,, ๒๗

๓ การรักษาพระนครเวลาเสด็จไม่อยู่ ,, ๒๘

ตอนที่ ๒

๔ ตำราหน้าที่มหาดเล็ก ,, ๓๒

๕ ตำราหน้าที่ชาวที่ ,, ๔๒

๖ ตำราหน้าที่ตำรวจ ,, ๔๖

๗ ตำราหน้าที่กรมวัง ,, ๕๓

๘ ตำราราชาภิเษกครั้งกรุงศรีอยุธยา ,, ๕๕

๙ ตำราอุปราชาภิเษกเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิต ,, ๕๘

๑๐ พระตำราทรงเครื่องต้น ,, ๖๑

ตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนัก

ตอนต้น

๑ ตำรากระบวนเสด็จพระราชดำเนิน ครั้งกรุงศรีอยุธยา แต่งครั้งกรุงธนบุรี

◎ วัน ๖ ฯ ๑๒ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๔๒ ปีชวดโทศก เจ้าพระยาจักรีรับสั่งใส่เกล้า ฯ สั่งว่า ขนบธรรมเนียมราชการทุกวันนี้พ้นเพื่อนให้เจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช
เจ้าพระยาราชาบริรักษ์
เจ้าพระยาราชนายก
พระยาราชสุภาวดี ลคร(๑)
พระยาราชทูต
พระยาสุรเสนา กรมท่า(๒)
พระยาธรรมไตรโลก
พระสุรเสนา
พระมหาอำมาตย์
พระอินทราช
พระนิลพล นอกราชการ

---

(๑) พระยาราชสุภาวดีคนนี้ ได้เปนเจ้าพระยานครศรีธรรมราช ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์ เมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๒๘๕ ต่อมาถึงแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ มีความผิดต้องออกจากตำแหน่งเมืองนคร เจ้านคร ฯ เปนปลัดจึงได้รั้งเมืองมาจนเสียกรุง ฯ

(๒) ทำนองจะว่าที่โกษาธิบดี.

หลวงศริกาฬสมุด
หมื่นนรินทรเสนี นอกราชการ
หมื่นศริสหเทพ นอกราชการ
พันเทพราช
พันพุฒ
พันภาณ
พันเภา
พันจันท์

นายหงส์ เสมียนนครบาลแต่ก่อนคนเก่า ๒๐ คน[๑] มาพร้อมกัน ณโรงพระแก้วมรกฎ ยอกขนบธรรมเนียมราชการตามอย่างแต่ก่อน

(กระบวนเสด็จโดยทางชลมารค)

แต่ที่จำได้นั้นว่า ถ้ามีที่เสด็จ ฯ ทางชลมารคไปประพาสแห่งใด มิได้ประทับแรม

พันทิพราชกลาโหมเวรพระตำหนัก คุมเจ้าพนักงานสี่ตำรวจทำฉนวนทำพลับพลารับเสด็จของหลวง แลสนมตำรวจทำฉนวนทำพลับพลาเจ้าต่างกรมข้างหน้าข้างใน

แลเรือพระที่นั่งศริสักหลาด (ลำ) ทรง แล (ลำที่นั่ง) รองเปนพนักงานหลวงอินทรเทพ หลวงพิเรนทรเทพ หมื่นไชยภูษา หมื่นไชยาภรณ์ ได้แต่งเรือแลเกณฑ์ทับโทน พันหัว พันท้าย ผู้พาย สำหรับ (ลำ)

---

(๑) ที่ว่าคนเก่า คือเคยเปนข้าราชการมีตำแหน่งเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเปนราชธานี.

แลหน้าเรือพระที่นั่ง (นั้น) มหาดเล็ก หัวหมื่น (ฤๅ) นายเวรลงคน ๑ ชาวแสงปืนต้น ถือปืน (ฤๅ) กระสุน หมื่นอัคเนศร (ฤๅ) หมื่นศรสำแดง กำนันพระแสงลงคน ๑ ท้ายเรือพระที่นั่ง มหาดเล็กหุ้มแพร (ฤๅ) มหาดเล็กเลว คุมพระเต้าลงพระยังคน หิ้บใส่เงินพระแสงกระสุนไปคน ๑ ชาวพระภูษามาลาเอาถุงสักหลาดใส่พระภูษาพระมาลาไปคน ๑ (มหาดเล็กกับภูษามาลาที่ลงท้ายเรือพระที่นั่ง) ๒ คน พายเรือด้วย

แลเรือพระที่นั่งทองแขวนพ้า(๑) แลเรือดั้งนั้น พันพรหมราชกลาโหมไดเกณฑ์รับเสด็จ ๆ เปนเรือพระที่นั่งทองแขวนพ้าบ้านใหม่ ชิ้นหลวงสเรนทรวิชิต ลำ ๑ โพธิเรียง ชิ้นหลวงภัยเสนา ลำ ๑ เรือดั้งทหารในขวาชิ้นหลวงวิสูตรโยธามาตย์ ลำ ๑ ซ้ายชิ้นหลวงราชโยธาเทพ ลำ ๑ เรือเกณฑ์หัดอย่างฝรั่งชิ้นแก่หลวงพิพิธเดชะเจ้ากรม ขวาขุนพิพิธณรงค์ปลัดกรม ซ้ายขุนทรงวิไชยปลัดกรมรวมกันลำ ๑ เรือดั้งอาสาวิเศษลำขวาชิ้นหลวงเสนานนท์ ลำ ๑ ลำซ้ายชิ้นหลวงพลอาศรัย ลำ ๑ รวม (เปนเรือ) ๗ ลำ

แลหมออยู่งานลงเรือพระที่นั่งทองแขวนพ้า (ด้วย) คน ๑

พลพายเรือพระที่นั่งทองแขวนพ้า ๒ ลำ เรือดั้งทหารใน ๒ ลำ เรือเกณฑ์หัดอย่างฝรั่งลำ ๑ พันเทพราชไดเกณฑ์ ๕ ลำ (แต่) เรือดั้งอาสาวิเศษซ้ายขวา สัสดิเกณฑ์ ๒ ลำ รวม ๗ ลำ

---

(๑) เรือคู่ชักมักเรียกกันว่าเรือขวานพ้าลำ ๑ เรือบ้าบิ่นลำ ๑ แต่ในหนังสือนี้เรียกว่าเรือพระที่นั่งทองแขวนพ้าทุกแห่ง

ชาวแสงเกณฑ์ทนายเลือก ถือปืนคายศิลาลงเรือดั้ง ๕ ลำ ลำละ ๔ บอก

พันพรหมราชกลาโหมเวรเรือได้ตรวจตราว่ากล่าวบอกหางว่าวแก่นายเวรกลาโหมส่งชาววัง ชาววังส่งมหาดเล็ก

แลเรือข้าทูลลอองฯ มีตำแหน่งนำแลตำแหน่งตามเสด็จนั้นนำเสด็จ มหาดไทย หลวงราชนิกูลลำ ๑ เจ้ากรม (ฤๅ) ปลัดกรมตำรวจผู้อยู่เวรลำ ๑ รวม (เรือนำเสด็จ) ๒ ลำ เรือตามเสด็จตำรวจในขวา หลวงมหามนตรีลำ ๑ หมื่นทิพเสนาปลัดกรมลำ ๑ ตำรวจในซ้าย หลวงมหาเทพลำ ๑ หมื่นราชามาตย์ปลัดกรมลำ ๑ ตำรวจนอกขวา หลวงราชรินทร์ลำ ๑ หมื่นทิพรักษาปลัดกรมลำ ๑ ตำรวจนอกซ้าย หลวงอินทรเดชลำ ๑ หมื่นราชาบาล ปลัดกรมลำ ๑ ตำรวจใหญ่ขวา หลวงพิเรนทรเทพลำ ๑ ตำรวจใหญ่ซ้าย หลวงอินทรเทพลำ ๑ ทหารในกลาง พระราชสงครามลำ ๑ ทหารในขวา หลวงวิสูตรโยธามาตย์ลำ ๑ ทหารในซ้าย หลวงราชโยธาเทพลำ ๑ บ้านใหม่ หลวงสุเรนทรวิชิตเจ้ากรมลำ ๑ โพธิ์เรียง หลวงอภัยเสนาเจ้ากรมลำ ๑ กรมวัง หลวงรักษมณเฑียรลำ ๑ หลวงบำเรอภักดิ์ลำ ๑ จีนขวาลำ ๑ จีนซ้ายลำ ๑ ปลัดวังขวาลำ ๑ ปลัดวังซ้ายลำ ๑ รวมเรือตามเสด็จ ๒๑ ลำ รวมทั้งสิ้น ๒๓ ลำ

แลเรือสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ พระเจ้าหลานเธอ ข้าทูลลอองฯ นอกกว่านี้ล่วงเรือตำรวจแลเรือชาววังขึ้นไปมิได้

เรือใช้ ทนายเลือกหอก ขวาขุนภักดีอาสาลำ ๑ ซ้ายขุนโยธาภักดีลำ ๑ ทนายเลือกปืน ขวาหมื่นอัคนิศรลำ ๑ ซ้าย หมื่นศรสำแดงลำ ๑ ตำรวจใหญ่ หลวงอินทรเทพลำ ๑ หลวงพิเรนทรเทพลำ ๑ ทหารในขวา หลวงวิสูตรโยธามาตย์ลำ ๑ หลวงราชโยธาเทพลำ ๑ เข้ากัน ๘ ลำนี้ เจ้ากรมปลัดกรมได้แต่งพันทนายไปลำละ ๖ คน

ข้าทูลลอองฯ ผู้นำผู้ตามทั้งนี้ นายเวรมหาดไทย นายเวรกลาโหม บอกหางว่าวส่งชาววัง ชาววังส่งมหาดเล็กผู้รับเวร ถึงที่ประทับกรมวังได้ตรวจเอาบัญชีเรือข้าทูลลองฯ ผู้ตามเสด็จชั้น ๑ ชั้น ๒ แลเรือผู้ใดทัน (ฤา) มิทันเสด็จ เอากราบทูลพระกรุณาฯ

(ล้อมวงณที่ประพาส)

แลพันเทพราชกลาโหมได้เกณฑ์พันทนายคอยหอก หมู่ตำรวจในซ้าย ๑๖ ขวา ๑๖ รวม ๓๒ หมู่ตำรวจใหญ่ ซ้าย ๑๖ ขวา ๑๖ รวม ๓๒ หมู่ตำรวจนอกซ้าย ๑๐ ขวา ๑๐ รวม ๒๐ หมู่ทหารในซ้าย ๑๖ ขวา ๑๖ รวม ๓๒ หมู่ทนายเลือกหอกซ้าย ๑๐ ขวา ๑๐ รวม ๒๐ รวมทั้งสิ้น ๑๓๖ คน ล้อมวงชั้นในชั้นนอก

พันอินทราช (กลาโหม) เกณฑ์ปืนหามแล่น หมู่ตำรวจในซ้าย ๒ ขวา ๒ รวม ๔ กระบอก หมู่ตำรวจใหญ่ซ้าย ๒ ขวา ๒ รวม ๔ กระบอก อาสาเดโช กระบอก ๑ อาสาท้ายน้ำกระบอก ๑ อาสาซ้ายกระบอก ๑ อาสาขวากระบอก ๑ รวม ๑๒ กระบอก ล่วงไปล้อมวงชั้นใน

แลหมื่นนรินทรเสนี พันเทพราชได้เกณฑ์เจ้ากรมปลัดกรม อาสา ๖ เหล่า อาสาจาม ตั้งกองรายล้อมวงชั้นนอก

แลหมื่นนรินทรเสนี เกณฑ์หลวง ขุน หมื่น ฝ่ายทหารขึ้นวัด ขึ้นสวนขึ้นมะม่วง(๑) ครั้นเสด็จถึงที่ประทับฉนวนแล้ว ผู้คนเอากราบทูล พระกรุณา ฯ

ถ้าข้างในไปตามเสด็จด้วย ขุนจันทราทิต ขุนอินทราทิต ขุนรักษานาถ ขุนราชบำเรอ สนมซ้ายขวา (เปน) เจ้าพนักงานเกณฑ์เรือคฤห์สองตอน ขวา ที่สรงพันสันลำ ๑ งานใช้พันวันลำ ๑ พิเสทในขุนโอชารสลำ ๑ รวมขวา ๓ ลำ ซ้าย พระภูษาน้อยพันสนั่นลำ ๑ พิเสทใน ขุนเทพโอชาลำ ๑ รวมซ้าย ๒ ลำ รวม (เรือคฤห์สองตอน) ๕ ลำ เรือกรายม่านใหญ่ ขวาขุนรักษานาถลำ ๑ ซ้ายขุนราชบำเรอลำ ๑ รวม (เบ็ดเสร็จ) ๗ ลำ สัสดีเกณฑ์พลพายทกลำ

อนึ่ง สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ พระเจ้าลูกเธอทรงพระเยาว์มิได้ยิ่นเลขไว้แก่สัสดีจะได้ไปตาม (เสด็จ) ข้างในสั่งสนมพลเรือน สนมพลเรือนสั่งมหาดไทย มหาดไทยหมายบอกสัสดี สัสดีเกณฑ์พลพายให้ (ถ้าแล) สั่งให้ข้าทูลลอง ฯ ชักเรือสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ พระเจ้าลูกเธอ เถ้าแก่สั่งสนม (พลเรือน) สนมสั่งชาววัง ชาววังสั่งมหาดไทย กลาโหม แลหมื่นนรินทรเสนี หมื่นศรีสหเทพเกณฑ์ข้าทูลลองชัก ทหารลำ ๑ พลเรือนลำ ๑ รวม ๒ ลำ

(เสด็จทางสถลมารค กระบวนราบ)

อนึ่งถ้าเสด็จทางสถลมารค ออกจากพระราชวังไปวัดวาอาราม ถ้าไปแห่งใด ๆ มิได้ประทับแรม

---

(๑) ตรงนี้เห็นจะหมายความว่า ขึ้นตรวจที่เสด็จประพาสก่อนเสด็จไปถึง

หมื่นนรินทรเสนี เกณฑ์ หลวง ขุน หมื่น ตำรวจใน ตำรวจนอก ตำรวจใหญ่ อาสา ๖ เหล่า ค้นวัดวาอารามสุมทุมพุ่มไม้ คอยกราบทูลพระกรณา ฯ

พันทิพราชกลาโหมคุมเจ้าพนักงานสี่ตำรวจ ตำรวจนอก สนมตำรวจ ไปทำฉนวนแลพลับพลา

พันเทพราช (กลาโหม) เกณฑ์ทนายคยหอก หมู่ตำรวจใน ซ้าย ๒๐ ขวา ๒๐ รวม ๔๐ หมู่ตำรวจใหญ่ ซ้าย ๒๐ ขวา ๒๐ รวม ๔๐ หมู่ตำรวจนอก ซ้าย ๑๕ ขวา ๑๕ รวม ๓๐ ทหารใน ซ้าย ๒๐ ขวา ๒๐ รวม ๔๐ ทนายเลือกหอก ซ้าย ๑๐ ขวา ๑๐ รวม ๒๐ รวมทั้งสิ้น ๑๗๐ คน แลยกลองชนะองฉาน (ชั้น) นอก เจ้ากรมปลัดกรมหัวหมื่นตัวสี่ตำรวจเลวแห่เสด็จ ฯ

พันอินทราช (กลาโหม) เกณฑ์ยืนหามแล่นตามท้ายที่นั่ง ให้เจ้าหมู่ตำรวจใน ซ้าย ๒ ขวา ๒ รวม ๔ กระบอก ตำรวจใหญ่ ซ้าย ๒ ขวา ๒ รวม ๔ กระบอก อาสาเดโช กระบอก ๑ อาสาท้ายน้ำ กระบอก ๑ อาสาซ้าย กระบอก ๑ ขวากระบอก ๑ รวม ๒ กระบอก ตามเสด็จ ฯ

พันเทพราช (กลาโหม) สั่งมาให้พันพุฒ (มหาดไทย) หมายบอกหุ้มอัคนิศร หมื่นศรสำแดง เกณฑ์ทนายเลือกแสงยืนตามท้ายพระที่นั่ง ซ้าย ๔๐ ขวา ๔๐ รวม ๘๐ คน

(ให้พันพุฒ) หมายให้ขุนโจมพลล้าน ๑ ขุนสท้านพลแสน ๑ ขี่ม้านำ พันไชยธุชยโทนหลวงราชนิกูลถือธง ๙ ชายนำทางเสด็จ แลเจ้ากรมปลัดกรมหัวหมื่นตัวสี่ตำรวจเลวแห่รั้วชั้นในตามตำแหน่ง

(กระบวน) แห่หน้า หลวงเทพอรชุน ๑ หลวงราชนิกูล ๑ นำริ้วชั้นใน ๒

ขุนราชมนู ๑ พันเทพราช ๑ คุมปี่กลองชนะ ๒

ตำรวจในซ้ายขวา ตำรวจใหญ่ซ้ายขวา ตำรวจนอกซ้ายขวา รวม (แห่หน้า) ๖ กรม

แห่หลัง ทหารในซ้ายขวา รักษาองค์ซ้ายขวา สนมกลางซ้ายขวา พลพันซ้ายขวา เจ้ากรมบ้านใหม่ เจ้ากรมโพธิ์เรียง ทนายเลือกหอกซ้ายขวา หมื่นนรินทรเสนี ๑ หมื่นศรีสหเทพ ๑ รวม (ทั้งกระบวนหน้าหลัง) ๑๘ กรม

แลกรมวังได้ตรวจตราเกณฑ์ชาวเครื่องถือเครื่องสง ขนราชพิมาน พันทอง ตัวสี คุมแห่หน้า เครื่องสูงห้าชั้น เขียวคู่ ๑ แดงคู่ ๑ เหลืองคู่ ๑ รวม ๓ คู่ บังแซก ดำคู่ ๑ เหลืองคู่ ๑ รวม ๒ คู่ คุมแห่หลังเครื่องสูงห้าชั้น ขาวคู่ ๑ ดำคู่ ๑ รวม ๒ คู่ บังแซก แดงคู่ ๑ รวมเปน ๓ คู่ รวมทั้งหน้าหลังเปน ๘ คู่ บังพระสูรย์ ๑

สนมพลเรือนแลชาวแสงแห่ในหว่างเครื่องสูง แห่หน้าพระแสงดาบโล่ห์ หมื่นพรสุรินทร์ ๑ หมื่นอินทรจำเริญ ๑ รวมสนม ๒ พระแสงหอกด้ามไม้มะเกลือยอดทอง ขุนแสงสรรพยุทธ ๑ กำนันพระแสงใน ๑ รวม ๒ พระแสงดาบไทย กำนันแสงใน ๑ พระแสงเขนกำนันพระแสงใน ๑ รวมแห่หน้า ๖ แห่หลัง พระแสงง้าวขุนคชนาถภักดี ๑ พระแสงหอกง่ามขุนแสงสารภาษ ๑ รวมแห่หลัง ๒

ถ้าในพระราชวัง มหาดเล็กถือ (?) แลหลวงบำเรอภักดิ หลวงรักษมณเฑียร จมื่นจงซ้าย จมื่นจงขวา ปลัดวังซ้าย ปลัดวังขวา เคียงพระวอ

แลกระบวนเสด็จทั้งนี้ หมื่นนรินทรเสนี พันเทพราชกลาโหม ได้งบบัญชีให้สมุหพระกลาโหมกราบทูลพระกรุณา ฯ

(เสด็จทางสถลมารค กระบวนช้าง)

ถ้าเสด็จทรงช้าง กรมช้างเกณฑ์ช้างพลาย ๗ ช้างพัง ๖๕ รวม ๗๒ ช้าง

พระที่นั่งทรงโถง ผูกเครื่องลูกพลู เครื่องดาวทองคำ ชาวพระแสงเชิญพระแสงใส่ในเขาะ พระแสงปืนสั้นองค์ ๑ พระแสงพร้าองค์ ๑ กระบี่มา (ม้า) ผูกช้างเขาะองค์ ๑ รวม ๓ องค์ ท้ายช้างควาญ ๑

พระที่นั่งหลังคาทอง สี่ตำรวจเชิญมาผูก ชาวแสงเชิญพระแสงมาผูก (คือ) ปืนสั้นคู่ ๑ หอกสั้นด้ามเหล็กบิดทองคู่ ๑ นายท้ายช้าง คอ ๑ ท้าย ๑ รวม ๒ คนช้าง ๑

พระที่นั่งประพาส สี่ตำรวจเชิญมาให้นายท้ายช้างผูก ชาวพระแสงเชิญพระแสงมาผูก (คือ) ปืนสั้น ๑ ปืนยาว ๑ หอกสั้นด้ามเหล็กบิดทองค่ ๑ นายท้ายช้าง คอ ๑ ท้าย ๑ รวม ๒ คนช้าง ๑

พระที่นั่งรอง ผูกเครื่องดาวทอง ชาวพระแสงเชิญพระแสงกระบี่ ๑ พร้า ๑ มาผูก ชาวพระแสงปืนถือปืนคายศิลากลางช้าง ๑ นายท้ายช้าง คอ ๑ ท้าย ๑ รวม ๓ คนช้าง ๑

ช้างดั้งผูกเครื่องมั่น ทนายเลือกแสงยิ้นคายศิลากลางช้าง ๆ ละคน เปนช้างดั้งหน้า ๓ หลัง ๓ รวม ๖ ช้าง นายท้ายช้างขี่คอเปนควาญ ๖

ช้างแทรก (เปนช้าง) พัง มหาดไทยช้าง ๑ กลาโหมช้าง ๑ จตุสดมภ์ ๔ ช้าง สัสดีกลางช้าง ๑ คลังมหาสมบัติช้าง ๑ มหาดเล็กหัวหมื่น ๔ ช้าง นายเวร ๔ ช้าง ขุนช้าง ๒ ช้าง ปลัดช้าง ๒ ช้าง ขุนเชือก ๒ ช้าง ปลัดเชือก ๒ ช้าง รวม ๒๔ ช้าง

ช้างยิ้นใหญ่ หมื่นราชฤทธิ์ หมื่นราชรงค์ หมื่นเพชร (ฤๅ) ไชย หมื่นทรงพิไชย ตำรวจนอกทำจำลอง สัสดีเกณฑ์เลขส่งให้หมื่นกรินศรเชษฐ์ ๑ หมื่นวิเศษศรชาญ ๑ คุมเกณฑ์หัดเปนทนายยิ้นแลนายช้างขี่คอ ๑ ชาวกองขี่ท้าย ๑ เสมอช้าง ๑ คนทนายยิ้นกลางช้าง ๑ กรมช้างซ้าย ๑ ขวา ๑ ยิ้นกระสุนนิ้วกิ่งกระบอก ๑ กระสุนโดด ๑๐ กระสุน กระสุนปราย ๒๐๐ กระสุน หอกซัด ๑๐ แหลนซัด ๑๐ ธงผุดทองฉลุดอกแดงหน้า ๑ เขียวหลัง ๑ รวม ๒ คัน

ช้างกันผูกเครื่องมั่น ช้าง ๑ ทนายเลือกยิ้นคายศิลากลางช้าง ช้างละกระบอก ๑ ขุนหมื่นกองช้างขี่คอ ๑ นายช้างเปนควาญ ๑ ซ้าย ๑๐ ช้าง ขวา ๑๐ ช้าง รวม ๒๐ ช้าง แลทนายเลือกนั้น หมื่นอัคนิศร ๑ หมื่นศรสำแดง ๑ ได้เกณฑ์ใส่ช้างตามพนักงาน

ถ้าช้างในจะไปตามเสด็จด้วย ช้างในยอกหางว่าวสนมพลเรือนสั่งเวร ชาววัง มหาดไทย กลาโหม ให้กรมช้างเกณฑ์ช้าง (แล) หลวง

พรหมบริรักษ์ หลวงสุริยภักดิ์ ขุนสมุหพิมาน ขุนประธานมณเฑียร สนมทหารแต่งจำลองแลกูบเขียนลายรง ขวาพันแดง ๑ ซ้ายพันดำ ๑ แลหลวงเทพราชา หลวงทพราชา กรมช้างคุมหมู่จาเจียม ตำรวจนอก เครื่องมือสำหรับช่างปากไม้ ๑๐ คน คบเพลิงตัวละ ๒ ดอก เปนช้างซ้าย ๒๐ ขวา ๒๐ รวม ๔๐ ช้าง

เข้ากัน (ทั้งกระบวน) ช้างพลาย ๗ ช้างพัง ๖๕ เปน ๗๒ ช้าง พันภาณ (มหาดไทย) ได้เรียกหางว่าวยิ่นสมุหนายกกราบทูลพระกรุณา ฯ

(เสด็จทางสถลมารคกระบวนม้า)

กรมม้าเกณฑ์ม้าพระที่นั่งผูกเครื่องทองคำ พระที่นั่งทรง ๑ พระที่นั่งรอง ๑

ม้าแซงใน (นายม้าขี่) ถือปืนดาบขัดแล่ง (ฤๅ) ถือทวนดาบขัดแล่ง ซ้าย ๓ ขวา ๓ รวม ๖ ม้า

ม้าแซงนอก (นายม้าขี่) ถือเกาทัณฑ์ดาบขัดแล่ง ซ้าย ๕ ขวา ๕ รวม ๑๐ ม้า (นายม้าขี่) ถือทวนดาบขัดแล่ง ซ้าย ๖ ขวา ๖ รวม ๑๒ ม้า รวมม้าแซงนอก ๒๒ ม้า รวมม้าแซง (ทั้งสิ้น) ๒๘ ม้า

ม้าสวนทางไปหน้า แห่ซ้ายหมื่นเทพสารถี ๑ แห่ขวาหมื่นพาชีไชย ๑ รวม ๒ ม้า

ม้าใช้ (ไปข้าง) หลัง ซ้ายหมื่นไกรพลแมน ๑ ขวาหมื่นแสนใจเพชร์ ๑ รวม ๒ ม้า

ม้าน้ำเสด็จ ซ้ายขุนสท้านพลแสน ๑ ขวาขุนโจมพลล้าน ๑ รวม ๒ ม้า

กระบวนม้ารวมทั้งสิ้น ๓๖ ม้า ม้าทั้งนี้พันเภามหาดไทยได้เรียกหางว่าวยื่นสมุหนายกกราบทูลพระกรุณา ฯ

(จุกช่องรายทาง)

พันเทพราชกลาโหมเกณฑ์ทนายหอกตำรวจในซ้ายขวา จุกช่องแต่พันกำแพงพระราชวังออกไปช่องละ ๒ คนตามซ้ายขวารายทางไปจนถึงที่ประทับ

แลพันจันท์มหาดไทย ว่าแก่นายเวรนครบาลแขวง (ให้) ชำระทาง ตัดไม้ชายเอนตามทาง

๒ กระบวนเสด็จไปพระพุทธบาท

ถ้ามีที่เสด็จไปพระพุทธบาทเปนการปรกติ (เช้า) พระยากลาโหมพระสุรเสนา หลวงเทพ (อรชุน) สั่งพันทิพราชให้เกณฑ์หลวง ขุนหมื่น ๒ คน ๓ คนเปนนายกองทำตำหนัก คุมพนักงาน ๔ ตำรวจ สนม (ทหาร) ซ้ายขวา สนมกลางซ้ายขวา ตำรวจนอกซ้ายขวา ไปทำตำหนักฉนวนพระนครหลวง ท่าเจ้าสนุกพระพุทธบาท แลการรับเสด็จของหลวงเจ้าต่างกรม

พระสุรเสนา หลวงเทพ (อรชุน) พันทิพราชไปตรวจตราเร่งรัดถ้าเปนอำเภอแขวงกรมการ แขวงกรมการได้ทำ เจ้าพนักงานเปน

ผู้เร่งรัดให้แขวงกรมการทำ ถ้าแขวงกรมการทำไม่ทัน (ฤๅ)
จากไม้ไม่พอ เจ้าพนักงานทั้งนี้ต้องหาไม้หาจากทำด้วย
แลตำรวจใหญ่ซ้ายขวาแต่งเรือพระที่นั่งศรีสักหลาด พระที่นั่ง
กราย (ลำ) ทรงรับเสด็จ

แลพันพรหมราชกลาโหมได้เกณฑ์เรือพระที่นั่งดั้งกันชักนำเสด็จ
เปนเรือพระที่นั่งทองแขวนพ้า บ้านใหม่ลำ ๑ โพธิ์เรียงลำ ๑ รวม
(คู่ชัก) ๒ ลำ เรือดั้งทหารในซ้ายลำ ๑ ขวาลำ ๑ รวม ๒ ลำ เกณฑ์
หัดอย่างฝรั่ง ซ้ายลำ ๑ ขวาลำ ๑ รวม ๒ ลำ อาสาวิเศษซ้ายลำ ๑
ขวาลำ ๑ รวม ๒ ลำ รวม (เรือดั้ง) ๖ ลำ เปน ๘ ลำทั้งเรือคู่ชัก เรือ
กันเรือตำรวจในซ้ายลำ ๑ ขวาลำ ๑ เรือตำรวจใหญ่ซ้ายลำ ๑ ขวาลำ ๑
สัสดีซ้ายลำ ๑ ขวาลำ ๑ เรือ ๑๔ ลำนี้พลพายฝ่ายทหารพันเทพราชได้
เกณฑ์ ฝ่ายพลเรือนสัสดีได้เกณฑ์

แลหมื่นอัคนิศร ๑ หมื่นศรสำแดง ๑ เกณฑ์ทนายเลือกยืนลง
เรือดั้งเรือกันลำละ ๔ กระบอก

แลเรือพระที่นั่งบัลลังก์รัตนาสน์ ๑ เรือพระที่นั่ง (บัลลังก์) ราช
สมเสพ ๑ สองลำนี้พนักงานตำรวจในซ้ายขวาทำแลรักษา ครั้นมีที่
เสด็จทหารในซ้ายขวารับ (ไป) บรรจุพลกันเชียงแล้วเอาไปทอดท่า

แลเรือคฤห์สองตอนสนมพลเรือนซ้ายขวาเกณฑ์ไปตามเสด็จ
(เรือฝ่าย) ซ้าย เรือพระภูษาใหญ่ พันวิเศษลำ ๑ เรือพระภูษาน้อยพัน
สนั่นลำ ๑ เรือพระสมุด พันแก้วน่ลำ ๑ เรือพระโอสถ พันชนะลำ ๑ เรือ

พิเสท (เครื่อง) ขุนทิพโอชาลำ ๑ หมื่นโอชาลำพังลำ ๑ รวม ๒ ลำ รวมเปนเรือฝ่ายซ้าย ๖ ลำ เรือฝ่ายขวา เรือที่สรงพันสนลำ ๑ เรืองานใช้พันวันลำ ๑ เรือคลัง พันแผ้วลำ ๑ เรือพิเสท (เครื่อง) ขนโอชารสลำ ๑ หมื่นก้อนแก้วลำ ๑ เรือ (เครื่อง) นมัสการ พันศรีรักษาลำ ๑ รวมเรือฝ่ายขวา ๖ ลำเปน ๑๒ ลำ พลพายนั้นสัสดีซ้ายขวาได้เกณฑ์

แลเรือศรีผ้าแดง เรือที่นั่งกรายเข้ามิกรมแล้ว เข้ากรมปลัดกรมเกณฑ์พลพายกันเชียงในกรม ถ้าเรือศรีผ้าแดง เรือที่นั่งกราย เรือมิม่านเข้าหากรมมิได้ ไปตามเสด็จ สนมพลเรือนบอกจำนวนเรือ จำนวนพลพายพลกันเชียงมาแก่สัสดี ๆ เกณฑ์เลขให้

(ล้อมวงที่พลับพลาท่าเจ้าสนุก)

ครั้นเสด็จ ฯ ถึงท่าเจ้าสนุกแล้ว พันเทพราช สัสดียกเอานายเรือ (แล) พลพายเรือตั้งเรือกันขึ้นนอนกองซุ่มหน้าฉาน พันพรหมราชเกณฑ์แต่ลำเรือส่งให้แก่สี่ตำรวจแลอาสาหกเหล่า ทอดทุ่นหน้าฉานต่อกันลงไปเสมอ ลำหนึ่งนาย ๑ ไพร่ ๕ คน

แลล้อมวังแย่งกันอยู่รักษาวัง ข้างล่วงขึ้นไปตั้งตาริ้ววางขวากเหล็กรอบพระตำหนักกว้าง ๕ ศอก ๑๐ กอง เสมอกองหนึ่ง ยืนตาตะเงินกระยอก ๑ ยืนหามแล่นกระยอก ๑ ยืนทองกระสุนปราย ๒ กระยอก ยืนคายชุด ๑๐ กระยอก รวมยืน (กองละ) ๑๔ กระยอก ธนู ๕ คัน หน้าไม้ ๕ คัน ขวากกระจับ ๕๐ หลุม ฆ้องใหญ่ใบ ๑ ไพร่ ๕๐ ตีฆ้องขานยาม

อาสาวิเศษ ทหารใน นอนนอกล้อมวัง ๔ กอง เปนอาสาวิเศษ ๒ กอง ๑๖ คน ทหารใน ๒ กอง ๑๖ คน รวม ๓๒ คน

แลกรมตำรวจใน ตำรวจใหญ่ ทหารใน สนมทหารซ้ายขวา เจ้าพนักงานเอาปืนล้อไปตั้งประตละ ๒ กระบอก ชาววังกำกับประตูด้วย แล้วชาวที่ มหาดเล็กวังหน้า(๑) ชาววังตำรวจในล้อมวง

สัสดีกเอาเลขเรือคฤห์สองตอน เรือศรีผ้าแดง เรือที่นั่งกราย ไปนอนกองซุ่มท้ายสนม แลผู้พายเรือศรีสักหลาด เรือกราย (ที่นั่ง) ทรง เรือกราย (ที่นั่ง) รอง นอนริมฉนวนประจำท่านอกตาริ้วล้อมวัง

แลพันเทพราชเกณฑ์ปืกลองชนะประโคมยาม

แลกรมช้างเกณฑ์ช้างอยู่โรงในกำแพงล้อมพระตำหนัก แลวงรายในกองซุ่มรอบกำแพงล้อมพระตำหนัก ช้างปืนใหญ่ตั้งริวกองเพลิงนอกกองซุ่มตามซ้ายตามขวา แลเจ้ากรมปลัดกรมคุมไพร่ดายเกยถือปืนนกโพรงตระเวน ๔ ยามตามซ้ายตามขวา เปนช้าง ๖๒ ช้างใน (ดัง) นี้

ช้างต้นอยู่โรงในพระตำหนัก พลาย ๑ พัง ๑ รวม ๒ ช้าง วงรายรอบกำแพงล้อมพระตำหนัก ๓ ด้าน พลาย ๖ พัง ๖ รวม ๑๒ ช้าง ช้างปืนใหญ่ตั้งริวกองเพลิง พวกกองซ่มเสมอช้าง ๑ ทนายปืนกลางช้าง ๑ กรมช้าง (ขี่) คอ ๑ ท้าย ๑ รวม ๓ คน ปืนกระสุนริ้ว (กิ่ง) กระบอก ๑ กระสุนโดด ๑๐ กระสุน กระสุนปราย ๒๐๐ กระสุน หอก

---

(๑) ที่ว่ามหาดเล็กวังหน้าตรงนี้ คอยดูอธิบายข้างหน้าต่อไป

ซัด ๑๐ เล่ม แหลนซัด ๑๐ เล่ม เปนช้างพังซ้าย ๒๐ ขวา ๒๐ รวม ๔๐ ช้าง .

(กอง) ตระเวน ๔ ยาม ซ้าย ยาม ๑ พระราชวังเมือง ๑ ไพร่ดายเกย ๔ รวม ๕ ยาม ๒ หมื่นคชศักดิ์ ๑ ไพร่ดายเกย ๔ รวม ๕ ยาม ๓ ขุนทรงสิทธิ์ ๑ ไพร่ดายเกย ๔ รวม ๕ ยาม ๔ หลวงศรีไชยาทิต ๑ ไพร่ดายเกย ๔ รวม ๕ ขวา ยาม ๑ พระกำแพง ๑ ไพร่ดายเกย ๔ รวม ๕ ยาม ๒ หมื่นคชสิทธิ์ ๑ ไพร่ดายเกย ๔ รวม ๕ ยาม ๓ ขุนทรงศักดิ์ ๑ ไพร่ดายเกย ๔ รวม ๕ ยาม ๔ หลวง (ศรี) สิทธิกรรม์ ๑ ไพร่ดายเกย ๔ รวม ๕ รวมนาย ๘ ไพร่ดายเกย (ถือ) ปืนนกโพรง ๓๒ รวม ๔๐ คน ช้างพัง ๘ ช้าง เข้ากันเปนช้างพลาย ๗ พัง ๕๕ รวม ๖๒ ช้าง ระดมมาตระเวน ๔ ยามตามซ้ายตามขวา

ม้าซ้าย ยาม ๑ หลวงปราบพลแสน ๑ ไพร่ถือหอกถือหลาว ๔ รวม ๕ ยาม ๒ หลวงศรีอัศวเดช ๑ ไพร่ถือหอกถือหลาว ๔ รวม ๕ ยาม ๓ ขุนสุนทรสินธพ ๑ ไพร่ถือหอกถือหลาว ๔ รวม ๕ ยาม ๔ หมื่นชำนาญภูเบศร์ ๑ ไพร่ถือหอกถือหลาว ๔ รวม ๕ ม้าขวา ยาม ๑ หลวงทรงพล ๑ ไพร่ถือหอกถือหลาว ๔ รวม ๕ ยาม ๒ หลวงพิไชยมนตรี[๑] ไพร่ถือหอกถือหลาว ๔ รวม ๕ ยาม ๓ ขุนวิสูตรอัศดร ๑ ไพร่ถือหอกถือหลาว ๔ รวม ๕ ยาม ๔ หมื่นชำนิภูบาล ๑ ไพร่ถือหอก

---

(๑) ทำเนียบเดี๋ยวนี้เปนหลวงพิไชยพาชี จะแก้ใหม่ฤๅหนังสือนี้จะเขียนสร้อยชื่อผิดก็เปนได้

ถือหลาว ๔ รวม ๕ รวมนาย ๘ ไพร่ถือหอกถือหลาว ๓๒ รวมเปน ๔๐ คน ม้า ๘ ม้า

แลหมื่นนรินทรเสนี พันเทพราชกลาโหม หมื่นศรีสหเทพ พันพุฒมหาดไทย ได้เกณฑ์ขุนหมื่นคุมไพร่ทหารถือปืนนกโพรง ไพร่พลเรือนสัสดีเกณฑ์ถือหอกถือหลาว ตั้งกองร้อยชั้นนอก ห่างพระตำหนักออกไป ๒๐ เส้น ฟากตวันออก ๒ กอง ฟากตวันตก ๒ กอง รวม ๔ กอง ตระเวนบรรจบถึงกัน เสมอกองหนึ่ง ฝ่ายทหารนาย ๒ ไพร่หลวงถือปืนนกโพรง ๕๐ รวม ๕๒ พลเรือนนาย ๒ ไพร่หลวงถือหอกถือหลาว ๕๐ รวม ๕๒ คน รวมเปนนาย ๔ ไพร่ ๒๐๐ รวม ๒๐๔ คน

แลเกณฑ์ที่ตั้งคอยเหตุเหนือน้ำท้ายน้ำ ห่างพระตำหนักออกไป ๒๐ เส้น คนฝ่ายทหารเกณฑ์อยู่ท้ายน้ำ กรมอาสาจามนาย ๒ ไพร่ ๒๐ รวม ๒๒ คน พลเรือนเกณฑ์อยู่เหนือน้ำ กรมม้า นาย ๒ ไพร่ ๒๐ รวม ๒๒ คน รวมเปนนาย ๔ ไพร่ ๔๐ รวม ๔๔ คน

แลบัญชีกองร้อยคอยเหตุชั้นในชั้นนอก ๆ กว่าล้อมวงนั้น หมื่นนรินทรเสนี หมื่นศรีสหเทพ พันเทพราช พันพุฒ ได้บังคับส่งให้สมหนายก สมุหพระกลาโหม แต่พอรู้จำนวนไว้ แลกรมพระราชวังบวร ฯ ให้ข้าหลวงไปตรวจ แล้วเอากราบทูลพระกรุณา ฯ ถ้ากรมพระราชวัง

บวร ฯ ไม่ได้เผ้า ส่งบัญชีมาให้เจ้าต่างกรมแลตำรวจในพระราชวังหลวงกราบทูลพระกรุณา(๑) ฯ

แลหมื่นศรีสหเทพเกณฑ์ขนหมื่นผายพลเรือนกำกับนครบาล(แล)แขวงตรวจตรา สารวัดตั้งร้านกองเพลิง พันจันท์ได้ตรวจทางให้นครบาลแขวงกรมการทำทาง กรุยหลักลอยแลหลักตอโขดหาดตัดไม้ชายไม้เอนทั้งในทางชลมารคแลทางสถลมารคซึ่งกีดทางเสด็จ

(กระบวนทางสถลมารคเสด็จขึ้นพระพุทธบาท)

อนึ่งถ้าเสด็จ ฯ แต่ท่าเจ้าสนุกขึ้นไปประทับแรมพระตำหนักพระพุทธบาท

กลาโหมเกณฑ์นายกองนายงานคุมเจ้าพนักงานขึ้นไปทำพระตำหนักแลทางสถลมารค แต่ท่าเจ้าสนุกถึงบางโขมด พนักงานขุนนครได้ทำ(๒) แต่บางโขมดถึงพระพุทธบาท พนักงานกรมการเมืองสระบุรี (แล) พนักงานขุนโขลนได้ทำ พันจันท์ได้เกณฑ์หลวงขุนหมื่นคุมไพร่สัสดีไปช่วยแขวงแลกรมการทำทาง ๕ กอง กองหนึ่งนาย ๑ ไพร่ ๕๐ รวม ๕๑ คน

พันเทพราชเกณฑ์ทนายคบหอกหมู่ ตำรวจในซ้าย ๕๐ ขวา ๕๐ รวม ๘๐ คน ตำรวจนอกซ้าย ๓๐ ขวา ๓๐ รวม ๖๐ คน ตำรวจใหญ่

---

(๑) ความที่เกี่ยวถึงกรมพระราชวังบวร ฯ ตรงนี้ บางทีจะเปนแบบแผนมีขึ้นใหม่ครั้งเมื่อสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า กุ้ง กรมขุนเสนาพิทักษ์เปนกรมพระราชวังบวร ฯ โดยทำนองจะได้มีหน้าที่เปนผู้ตรวจมาแต่ก่อนนั้นแล้ว

(๒) ท้องที่ตอนนี้ยังอยู่ในอำเภอนคร แขวงจังหวัดกรุง ฯ ขุนนครเปนนายอำเภอ

ซ้าย ๕๐ ขวา ๕๐ รวม ๘๐ คน ทหารในซ้าย ๕๐ ขวา ๕๐ รวม ๘๐ คน ทนายเลือกหอกซ้าย ๒๐ ขวา ๒๐ รวม ๔๐ คน รวมเปน ๓๔๐ คน แล ปืกลองชนะ ๑๐๐ คนแตรฝรั่ง ๔ ค่ แตรงอน ๒ ค่ สังข์ค่ ๑ ชิงฉาน ๔ ค่

อนึ่งพันอินทราชเกณฑ์ปืนหามแล่น ตำรวจในซ้าย ๒ ขวา ๒ รวม ๔ ตำรวจใหญ่ซ้าย ๒ ขวา ๒ รวม ๔ อาสา (วิเศษ) ซ้าย ๑ ขวา ๑ รวม ๒ อาสาเดโช ๑ อาสาท้ายน้ำ ๑ รวม ๒ รวมเปนปืนหามแล่น ๑๒ กระบอกตามท้ายพระที่นั่ง

แลเจ้ากรมปลัดกรมหัวหมื่นตัวสี่ตำรวจเลวแห่ริ้วในตำแหน่งแห่หน้า (คือ) หลวงเทพอรชุน ๑ หลวงราชนิกูล ๑ นำริ้วชั้นในรวม ๒ ขุนราชมน พันเทพราช คุมปืกลองชนะ (รวม) ๒ ตำรวจในซ้ายขวา ตำรวจใหญ่ซ้ายขวา ตำรวจนอกซ้ายขวา ๖ กรม แห่หลัง (คือ) ทหารในซ้ายขวา พลพันซ้ายขวา รักษาองค์ซ้ายขวา เจ้ากรมบ้านใหม่ เจ้ากรมโพธิ์เรียง ทนายเลือกหอกซ้ายขวา (รวมเปน) ๑๐ กรม หมื่นนรินทรเสนี หมื่นศรีสหเทพ (ปลายริ้ว)

กรมวังเกณฑ์เครื่องสูง แห่หน้า (คือ) เครื่องสูงห้าชั้น เขียวคู่ ๑ แดงค่ ๑ เหลืองค่ ๑ รวม (เครื่องสูง) ๓ ค่ บังแทรกดำค่ ๑ เหลืองค่ ๑ รวม (บังแทรก) ๒ คู่ รวม (ทั้งเครื่องสูงบังแทรกแห่หน้า) ๕ คู่ แห่หลัง เครื่องสูงห้าชั้น ขาวคู่ ๑ ดำคู่ ๑ รวม (เครื่องสูงแห่หลัง) ๒ คู่ บังแทรกแดงคู่ ๑ รวม (ทั้งเครื่องสูงบังแทรกแห่หลัง) ๓ คู่ บังสูรย์ ๑ พันทองขุนราชพิมาน คุม

แลชาวแสง กรมสนมพลเรือน ถือพระแสงหว่างเครื่องสูงหน้า (คือ) พระแสงดาบโล่ห์ หมื่นพรสุรินทร์ ๑ หมื่นอินทรจำเริญ ๑ พระแสงหอกด้ามไม้มะเกลือยอดทอง ขุนแสงสรรพยุทธ ๑ กำนันแสงใน ๑ พระแสงดาบไทย กำนันแสงใน ๑ พระแสงเขน กำนันแสงใน ๑ พระแสงหว่างเครื่องสูงหลัง (คือ) พระแสงง้าว ขุนคชนาถภักดี ๑ พระแสงหอกง่าม ขุนแสงสารภาษ ๑

พันพุฒหมายบอกทนายเลือกแสงปืนคาบศิลาตามท้ายพระที่นั่งซ้าย ๕๐ ขวา ๕๐ รวม ๑๐๐ คน

แลให้หมายให้ขุนโจมพลล้าน ๑ ขุนสท้านพลแสน ๑ ขี่ม้านำขุนไชยธุชบโทน หลวงราชนิกูลถือธง ๙ ชายนำทางเสด็จ

กรมช้างซ้ายขวาเกณฑ์ช้างสำหรับกระบวนเสด็จ ๆ ช้างพระที่นั่งทรง ๑ ช้างพระที่นั่งรอง ๑ ช้างนำ ๑ ช้าง (ผูกพระที่นั่ง) หลังคาทอง ๑ ช้าง (ผูกพระที่นั่ง) ประพาสโถง ๑ รวม ๕ ช้าง ช้างดั้งหน้า ๓ หลัง ๓ รวม ๖ ช้าง ช้างกันใน ๑๐ (ช้างกัน) นอกกองอาสา ๒๐ รวมช้างกัน ๓๐ ช้างแทรกขุนช้าง ๒ ปลัดช้าง ๒ นายเชือก ๒ ปลัดเชือก ๒ มหาดไทย ๑ กลาโหม ๑ จตุสดมภ์ ๔ หัวหมื่นมหาดเล็ก ๔ รวมช้างแทรก ๑๔ ช้าง ช้างปืน ๒๐ ช้างเครื่องมหาดเล็กซ้าย ๕ ขวา ๕ รวม ๑๐ ช้าง ช้างกูบสำหรับช้างใน ๔๐ ช้างพระประเทียบ พระที่นั่งหลังคาทอง ๑ (ช้างดั้ง) ช้างหน้า ๒ ช้างหลัง ๒ รวม ๕ ช้าง ช้างปืนหน้า ๕ ปืนหลัง ๕ รวม ๑๐ รวมช้าง (กระบวน) พระประเทียบ ๑๕ ช้าง[๑] รวมเปนช้างกระบวน

---

(๑) ว่าด้วยช้างพระประเทียบตรงนี้ เห็นจะหมายความว่ากระบวนพระมเหษี

เสด็จ ๆ ของหลวง ๑๒๙ ช้าง กระบวนพระประเทียบ ๑๕ ช้าง รวมทั้งสิ้น ๑๔๔ ช้าง

ช้างพระที่นั่งผูกเครื่องลูกพลู[๑] ดาวทองคำ ชาวพระแสงเชิญพระแสงใส่ในเขาะ พระแสงขันสั้นคู่ ๑ พระแสงพร้าองค์ ๑ กระบี่ม้าผูกช้างเขาะองค์ ๑ นายท้ายช้าง (เปน) ควาญ ๑ พระที่นั่งหลังคาทอง ๔ ตำรวจยกมา กรมช้างผูกช้าง ชาวพระแสงเชิญพระแสงขันสั้น ๑ พระแสงหอกด้ามเหล็กขัดทองคู่ ๑ พระแสงขันยาวองค์ ๑ นายท้ายช้าง (ขี่) คอ ๑ ท้าย ๑ รวม ๒ คน ช้าง ๑ พระที่นั่งน้ำผูกเครื่องลูกพลูดาวทอง ชาวพระแสงเชิญพระแสงกระบี่องค์ ๑ พระแสงพร้าองค์ ๑ รวม ๒ มาผูกทนายเลือกแสงขันถือขันคายศิลากลางช้างกระยอก ๑ นายท้ายช้าง (ขี่) คอ ๑ ท้าย ๑ รวม ๓ คน ช้าง ๑

ช้างดั้งผูกเครื่องมั่น ทนายเลือกแสงขันถือขันคายศิลากลางช้าง ๆ ละคน นายท้ายช้าง (ขี่) คอ ๑ ท้าย ๑ เปนช้างดั้งหน้า ๓ หลัง ๓ รวม ๖ ช้าง

ช้างแทรก (เปนช้าง) พัง พระกำแพง ๑ พระราชวังเมือง ๑ รวมขนช้าง ๒ หลวงคชศักดิ์ ๑ หลวงคชสิทธิ์ ๑ รวมปลัดช้าง ๒ ขุนทรงศักดิ์ ๑ ขุนทรงสิทธิ์ ๑ รวมขุนเชือก ๒ หมื่นศรีสิทธิยาล ๑ หมื่นราชสิทธิกรรม์ ๑ รวมปลัดเชือก ๒ มหาดไทยกลาโหมจตุสดมภ์ ๖ หัวหมื่นมหาดเล็ก ๔ รวมช้างแทรก ๑๔ ช้าง

---

(๑) ในต้นฉบับเขียนลูกพลู อย่างนี้จะถูกฤๅที่ถูกจะอย่างไรข้าพเจ้าไม่ทราบ

ช้างบ่นใหญ่ หมื่นราชฤทธิ์ ๑ หมื่นราชรงค์ ๑ ตำรวจในทำจำลอง สัสดิเกณฑ์เลขส่งให้หมื่นศริสรเชษฐ์ หมื่นวิเศษสรชาญ คุมหัดเปน ทนายบ่นกลางช้าง ๆ ละคน นายช้างขี่คอ ๑ นายกองเปนควาญ ๑ เสมอตัวหนึ่ง ทนายบ่นกลางช้าง ๑ กรมช้างขี่คอ ๑ ท้าย ๑ รวมเปน ๓ คน บ่นกระสุนนิ่วกิ่งกระบอก ๑ กระสุนโดด ๑๐ กระสุนปราย ๒๐๐ รวม ๒๑๐ กระสุน หอกซัด ๑๐ แหลนซัด ๑๐ รวม ๒๐ เล่ม ธงผุดทอง ช้างละดอก แดงหน้า เขียวหลัง เปนช้างหน้า ๑๐ ช้าง หลัง ๑๐ ช้าง รวมเปนช้างพลาย ๒๐ ช้าง

ช้างกันในผูกเครื่องมั่น ทนายเลือกถือบ่นคายศิลากลางช้าง ๆ ละคน ๑ ขนหมื่นกองช้างนอกขี่คอ ๑ ท้าย ๑ เปนช้างซ้าย ๕ ขวา ๕ รวม เปนช้างพลายกันใน ๑๐ ช้าง

กองช้างอาสาชั้นนอก มีทนายถือบ่นคายศิลากลางช้าง หมู่ตำรวจกลางขี่นายโชติราช นายไชยราช ตำรวจในเปนทนายบ่นเสมอช้าง ๑ ขุนหมื่นชาวกองช้าง (ขี่คอ) ๑ ทนายบ่นกลางช้าง ๑ ไพร่นายช้าง (เปนควาญ) ๑ รวม ๓ คน เปนข้างซ้าย ๑๐ ขวา ๑๐ รวมช้างกันนอก ๒๐

ช้างเครื่องมหาดเล็ก สำหรับพระสุพรรณศรี พระล่วมทองช้าง ๑ สำหรับพระล่วมตะบัน พระโอสถสูบ พานพระชุดช้าง ๑ พระเต้าทองพระเต้าเงินช้าง ๑ หม้อลงพระบังคน กาพระบังคนช้าง ๑ พระตะภายเงินใส่พระสุธารสช้าง ๑ พัชนีทอง พัชนีแพรช้าง ๑ พระแสงกระสุน่ พระ

แสงง้าว พระแสงหอกช้าง ๑ พระกลดแดด พระกลดฝนช้าง ๑ พระสมุด พระกระดานชนวนช้าง ๑ พระขี่นโตของเสวยช้าง ๑ รวมเปน ๑๐ ช้าง

มหาดเล็กเชิญเครื่อง จ่าหุ้มแพรกำกับเครื่องถวาย

หลวงพรหมบริรักษ์ หลวงสุริยภักดี ขุนสมุหพิมาน ขุนประธานมณเฑียร สนมทหารแต่งจำลองกูบเขียนลายรง ขวาพื้นแดง ซ้ายพื้นดำ

แลหลวงราชา หลวงทิพราชา กรมช้างคุมหมู่จ่าเฉียมกรมช้าง เครื่องมือสำหรับช่างปากไม้ ๑๐ (คน) คบเพลิงตัวละ ๒ ดอก ช้างขวา ๔๐ ซ้าย ๔๐ รวมเปน ๘๐ ช้าง

ช้างพระประเทียบพลาย ๔ พัง ๑๑ รวม ๑๕ ช้าง

ช้างพระที่นั่งหลังคาทอง นายพฆา นายขันข้ญญา สัตำรวจเชิญมา กรมช้างผูก นายท้ายช้าง (ขี่) คอ ๑ ควาญ ๑

ช้างดั้งผูกเครื่องมั่น ทนายเลือกแสงขี่นคายศิลากลางช้าง ๆ ละคน เปนช้างดั้งหน้า ๒ หลัง ๒

แลช้างขี่นใหญ่ เสมอช้างหนึ่ง ทนายขี่นกลางช้าง ๑ กรมช้าง (ขี่) คอ ๑ ควาญ ๑ รวมเปน ๓ คน ขี่นกระสุนนิ้วกึ่งกระบอก ๑ กระสุนโตด ๑๐ กระสุนปราย ๒๐๐ รวม ๒๑๐ กระสุน หอกซัด ๑๐ แหลนซัด ๑๐ รวม ๒๐ เลม ธงผูดทองธงละดอก แดงหน้า เขียวหลง รวม ๒ ธง เปนช้างดั้งหน้า ๕ หลัง ๕ รวม ๑๐ ช้าง

แลช้างประทุกที่แลสิ่งของพระคลังข้างหน้าแลพระคลังข้างในสำหรับไปตามเสด็จ ๆ นั้น ถ้าข้างหน้าพนักงานเจ้ากรมปลัดกรมกราบทูลพระ

กรุณา ฯ สั่งเวรกรมช้างจ่าย ถ้าช้างใน ๆ กรายทูลพระกรุณาสั่งหางว่าว ให้สนม (พลเรือน) สั่งเวรชาววังเวรมหาดไทย ให้กรมช้างจ่าย กรมช้างจ่ายให้พนักงาน ๆ ยืดตราไว้แก่กรมช้าง จ่ายช้างกระบวน เสด็จ ฯ แลนอกกระบวนเสด็จ ฯ มากน้อยเท่าใด พัณภาณ (มหาดไทย) ได้เรียกหางว่าวกรมช้าง ให้พณหัวเจ้าท่านสมุหนายกเอากราบทูล พระกรุณา

กรมม้าเกณฑ์ม้าผูกเครื่องทองคำ (พระที่นั่ง) ทรง ๑ (พระที่นั่ง) รอง ๑ ม้าแซงในถือยืนถือทวน ดายขัดแล่ง ซ้ายตำรวจ ๑ ขุนหมื่น ๕ ขวาตำรวจ ๑ ขุนหมื่น ๕ รวมตำรวจ ๒ ขุนหมื่น ๑๐ เปน ๑๒ ม้าแซงนอกถือเกาทัณฑ์ดายขัดแล่ง ซ้ายตำรวจ ๒ จิ้น ๕ ขวาตำรวจ ๒ จิ้น ๕ รวมตำรวจ ๔ จิ้น ๑๐ เปน ๑๔ ถือทวนดายขัดแล่ง หมื่นพันชี้ซ้าย ๖ ขวา ๖ รวม ๑๒ รวมแซงนอก ซ้าย ๑๓ ขวา ๑๓ เปน ๒๖ ม้า

ม้าทิด(๑) ขุนกองถือทวนดายขัดแล่ง ยืนนกโพรงผูกข้างม้าตัวละกระบอก ซ้าย ๘ ขวา ๘ รวม ๑๖ ม้า

ม้าสวนทางไปหน้ากระบวนแห่ดายขัดแล่ง ซ้ายหมื่นเทพสารถี ๑ ขวาหมื่นพาชีไชย ๑ รวม ๒ ม้า

ม้าใช้ (กระบวน) หลังดายขัดแหล่ง หมื่นไกรสรแมนชี ๑ หมื่นแสนใจเพ็ชรชี ๑ รวม ๒ ม้า

ม้านำเสด็จดายขัดแล่ง ขุนโจมพลล้านชี ๑ ขุนสท้านพลแสนชี ๑ รวม ๒ ม้า

---

(๑) ต้นฉบับเขียน ทิด อย่างนี้ จะผิดฤๅหมายความอย่างไรสงสัยอยู่

รวมกระบวนม้า ๖๐ ม้า พันเภา (มหาดไทย) ได้เรียกหางว่าว ส่ง พณหัวเจ้าท่านสมุหนายกกราบทูลพระกรุณา แลขนสเรนทรวิชิตคมผีพายบ้านใหม่ ๕๐ ขนอภัยเสนาคมผีพายโพธิเรียง ๕๐ รวม ๑๐๐ คน หลวงเทพา (สัสดี) คุมเลขเรือตั้งเรือกันซ้าย ๕๐ คน หลวงศรีกาฬสมุด (สัสดี) คุมเลขเรือตั้งเรือกันขวา ๕๐ คน รวม ๑๐๐ คน ถือหอกถือพร้า (เปนกระบวน) ท้ายพระที่นั่ง ๒๐๐ คน

แลสัสดีเกณฑ์ยกเอาเลขผีพายเรือคฤห์สองตอน เรือศรีผ้าแดงเรือที่นั่งกราบ เรือเจ้าหากรมมิได้ หามปองทหารในซ้ายขวา แสงในเครื่องนมัสการ คม

แลหมื่นนรินทรเสนี หมื่นศรีสหเทพ เกณฑ์ขุนหมื่นตามรถสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ (แล) พระเจ้าลูกเธอ ฯ รับเสด็จขึ้นไปพระพุทธบาท เจ้ากรม ปลัดกรมฝ่ายทหาร ขุนพิไชยนุราชรถาจารย์เจ้ากรม ๑ หมื่นมณีราช (รถ) ปลัดกรม ๑ รวมฝ่ายทหาร ๒ ฝ่ายพลเรือน ขุนราช (รถ) ยานบริรักษ์ เจ้ากรม ๑ หมื่นรัถภูบาล ปลัดกรม ๑ รวมฝ่ายพลเรือน ๒ รวม ๔ คน

แลรถพระที่นั่งทรงจตุรมุข เปนพนักงานสี่ตำรวจ รวมกันรถ ๑ พระประเทียบ กรมหลวงพิพิธมนตรี(๑) สนมตำรวจซ้ายขวาทำ

---

(๑) พระมเหษีของสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์.

(รถ)๑ รถพระราชทานพระสงฆ์ รถสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ รถพระเจ้าลูกเธอหลานเธอ รถฝ่ายทหารเปนพนักงานตำรวจในซ้ายขวา ตำรวจใหญ่ซ้ายขวา ตำรวจนอกซ้ายขวา ทหารในซ้ายขวา สนมทหารซ้ายขวา อาสาหกเหล่า แลรถฝ่ายพลเรือนเปนพนักงานมหาดไทย (น่าที่) ขุนราชอาญา (สมุห์บาญชี) จตุสดมภ์ กรมช้างซ้ายขวา กรมสรรพากรใน กรมสรรพากรนอก กรมล้อมวัง ได้ทำ แลกระบือชักรถนั้นกรมนาได้จ่าย

อนึ่งโค (แล) เกวียน (นั้น) พันจันท์เวรทางเกณฑ์กรมการหัวเมือง เมืองมโนรมย์๑ เมืองไชยนาท๑ เมืองสิงห์บุรี๑ เมืองสรรคบุรี๑ เมืองอ่างทอง๑ เมืองอินทร์๑ เมืองพรหม๑ เมืองลพบุรี๑ เมืองสระบุรี๑ แขวงสี่ทิศ(๑) ให้เอาโค (แล) เกวียนมาบรรทุกสิ่งของข้างหน้าข้างใน ของเครื่องเล่น (มหรศพ) ของดอกไม้เพลิงของแสงสรรพยุทธ ขึ้นไปพระพุทธบาทตามบัญชี (เจ้าพนักงาน) ข้างใน (คือ) หมื่นเทพขันที หมื่นราชขันที (แล) เจ้าพนักงานข้างหน้า(๒) (แต่จำนวนเกณฑ์) จะเปนเมืองใดมากน้อยเท่าใดจำมิได้ ถ้ามิได้โคเกวียน กรมการแขวงเอาเงินมาให้เจ้าพนักงานชำระโคเกวียน แลเงินค่าโคเกวียนทั้งนี้ กรมการแขวงเรียกเอาแก่ราษฎรเสมอเรือน๑

---

(๑) แขวงสี่ทิศอยู่ในจังหวัดกรุง ฯ คือแขวงรอบกรุง๑ แขวงเสนา๑ แขวงอุทัย๑ แขวงนคร๑ รวมเปน ๔ แขวง

(๒) ตรงนี้ต้นฉบับเห็นจะตกชื่อเจ้าพนักงาน

เสมอกัน เรือนละบาท ๑ (ค่า) หมายเรือนละ ๒ สลึง (คือ ๕๐ สตางค์) ครั้นอยู่มาทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า รายฎรเสียค่าโคเกวียน แต่เมืองขัตวา แลแขวงหัวเมืองฝ่ายเหนือ นอกกว่านี้มิได้เสียค่าโคเกวียน ให้เฉลี่ยเอาค่าโคเกวียนให้ทั่วจงทุกหัวเมือง คงรายฎรได้เสียค่าโคเกวียน (ครัว) ฉกรรจ์เรือนละสลึง ๑ หม้ายเรือนละเฟื้อง ๑ ได้เงินมากน้อยเท่าใดส่งไว้พระคลัง ต่อเสด็จ ฯ จึงเอาเงินนั้นมาจ่าย ถ้าเหลือส่งเข้าพระคลังหลวง

(ล้อมวงที่พระพุทธบาท)

ครั้นเสด็จ ฯ ถึงพระพุทธบาท ล้อมวังตั้งตาริ้ววางขวากกระจับเหล็กรอบพระตำหนัก ๕ ศอก (ตั้งเปน) ๑๐ กอง กอง ๑ ยืนตาตะคร้าเงินกระยอก ๑ ยืนหามแล่นกระยอก ๑ ยืนคายชุด ๑๐ กระยอก ยืนทองกระสุนปราย ๑๐ กระยอก รวมยืน ๒๒ กระยอก ธนู ๕ คัน หน้าไม้ ๕ คัน โล่ห์ ๕ ขวากกระจับ ๕๐ หลุม คนกองละ ๖๐ คน (ฤๅ) ๗๐ คน ทหารในอาสาวิเศษอยู่นอกล้อมวัง ทหารใน ๒ กอง ๑๖ คน อาสาวิเศษ ๑๖ คน

แลประตูล้อมวังนั้นชาววังได้กำกับรักษาด้วย

แลสัสดี พันเทพราชยกเลขเรือพระที่นั่ง เรือดั้ง เรือกัน เรือศรี ผ้าแดง เรือคฤห์ มานอนซุ่มหน้าฉาน แลท้ายสนม

แลกรมช้างกรมม้าเกณฑ์ช้างเกณฑ์ม้าตระเวน ๔ ยามตามซ้ายแลขวา เหมือนอย่างเมื่อเสด็จประทับแรมอยู่ณพระตำหนักท่าเจ้าสนุก

อนึ่ง หมื่นนรินทรเสนี พันเทพราช ฝ่ายทหารเกณฑ์ขุนหมื่นไพร่ ถือปืนนกโพรง แลฝ่ายพลเรือน หมื่นศรีสหเทพ พันพุฒมเกณฑ์ขุนหมื่น สัสดีเกณฑ์ไพร่ถือหอก ตั้งกองร้อยคอยเหตุ ตระเวนพิทักษ์รักษาชั้นนอก ห่างพระตำหนักออกไปทาง ๑๕๐ เส้น ๑๐๐ เส้น ๕๐ เส้น ๓๐ เส้น ตระเวนบรรจบถึงกัน เปนคนกองร้อย ๕ กอง ตั้งอยู่ ธารทองแดงกอง ๑ ห้วยวังวากอง ๑ ศิลาดาดกอง ๑ ท้ายเขาตกกอง ๑ พุหลวงกอง ๑ กองตระเวน (อิก) ๕ กอง ตั้งอยู่หนองบัวกอง ๑ หนองสามสิบกอง ๑ ป่าไม้แดงกอง ๑ เขาดินกอง ๑ ทุ่งศิลาดกอง ๑ กองคอยเหตุ ๒ กอง ตั้งอยู่พุนกยูงกอง ๑ หนองคณฑีกอง ๑ กองตั้งเชิงเขา ๒ กอง เสมอกอง ๑ ทหารนาย ๑ ไพร่ถือปืน ๑๐ พลเรือนนาย ๑ ไพร่ถือหอกถือหลาว ๑๐ รวมเปนกองละ ๒๒ คน เลขกองคอยเหตุกองตั้งทั้งนี้ตระเวนบรรจบถึงกัน พนักงานตำรวจในซ้ายขวาผู้อยู่เวรได้ตรวจตราเอากราบทูลพระกรุณา ฯ

อนึ่ง ถ้าทรงพระกรุณามิให้เอาช้างบรรทุก ๒ เที่ยว กรมช้างเกณฑ์ขุนหมื่นคุมไพร่ถือหอกถือหลาว พันภาณแต่งนายรองมาตั้งด่าน ห้ามมิให้ช้างกลับ อยู่ที่หนองคณฑีกอง ๑ พุหลวงกอง ๑ พุนกยูงกอง ๑ รวม ๓ กอง กอง ๑ (มี) นาย ๑ นายรอง ๑ ไพร่ ๒๐ รวม ๒๒ คน

อนึ่งดอกไม้เพลิง เครื่องเล่นทั้งปวง สำหรับสมโภชพระพุทธบาท (นั้น) เปนพนักงานพันจันท์ได้กะเกณฑ์ตรวจตราว่ากล่าว

๓ การรักษาพระนครเวลาเสด็จไม่อยู่

อนึ่งถ้ามิได้เสด็จไปพระพุทธบาท (ฤๅ) เมืองลพบุรี (ฤๅ) เมืองเพ็ชรบุรี(๑) นครบาลเกณฑ์รักษากรุง ฯ

กรมล้อมพระราชวัง พระเพ็ชรพิไชยตั้งกองซุ่มอยู่ขวนท้องสนามกลาง ขุนหมื่นคุมไพร่ขึ้นรักษาป้อมเชิงเทินรอบพระราชวังกรม ๑

กรมวังนอกอยู่ทิมดาบชาววัง หลวงราชฤทธานนท์ หลวงนนทเสน ขุนหมื่นชาววังนอก เหล่า ๑

กรมวังเกณฑ์ ขุนอินอาญา ๑ ขุนเทพสภา ๑ ขุนพรหมสภา ๑ (ตุลาการศาลกรมวัง) ๓ คน อยู่จำหล่อประตูท่าสิบเบี้ย (เหล่า ๑) แล (พนักงาน) อยู่รักษากรุง ตระเวนนอกที่ห้าม ตั้งกองซุ่ม ๓ กอง ตั้งกองรักษาจำหล่อแลตระเวนในกรุงตามอำเภอ ๘ กอง ตระเวนนอกกรุงตามอำเภอ ๘ กอง รวม ๑๙ กอง เปน (คือ)

ขุนสัสดี ๑ ขุนสารวัด ๑ นายตำรวจซ้าย ๑ นายพลำมรง ๕ นายบัญชีกลาง ๑ รวม ๙ นาย ไพร่สม ๙๐ รักษาผู้ร้าย ๙ คุก รวม ๙๙ คน

พระยายมราช ๑ หลวงขุนหมื่น ๑๐ เสมียนทนาย ๒๐ ไพร่สมกำลัง ๒๐๐ รวม ๒๓๑ คน ตั้งกองขัดตาทัพอยู่ท้องสนามหน้าพระสพ(๒) เพลากลางคืนไปตระเวนตรวจตราทั่วกรุง ฯ

---

(๑) ทั้ง ๓ แห่งนี้เปนที่เสด็จประพาสเนือง ๆ

(๒) ที่ว่า หน้าพระสพ ตรงนี้ จะเปนตรงไหนสงสัยอยู่.

หลวงรองเมือง ๑ เสมียนทนาย ๑๐ ไพร่สม ๕๐ รวม ๖๑ คน ตั้งอยู่บ้อมเพ็ชรบางกะจะ แลไปตระเวนตรวจตราอำเภอทหาร

ขุนเทพผล ๑ เสมียนทนาย ๗ ไพร่สม ๓๒ รวม ๔๐ คน ตั้งอยู่ณจำหล่อตะพานลำเหย ตระเวนอำเภอพลเรือน

(กองตระเวนกรมเมือง) ตั้งกองรักษาจำหล่อ แลตระเวนในกรุง ฯ ๔ อำเภอ ขุนญี่สารบุรี ๑ หมื่นญี่สารบุรี ๑ ขุนวิจารณ์ภูธร ๑ ขุนตระเวนรักษา ๑ หมื่นจิตรบริบาล ๑ ขุนภักดีภูวดล ๑ หมื่นภักดีภูวดล ๑ ไพร่สมนายละ ๑๐ คน รวมนายไพร่ ๘๘ คน

(กองตระเวนกรมเมือง) ตระเวนนอกกรุง ฯ ตามพนักงาน ๔ อำเภอ ขุนนครภักดี ๑ หมื่นนครภักดี ๑ ขุนจำนงบุรี ๑ หมื่นจำนงบุรี ๑ ขุนแผ้วภูวดล ๑ หมื่นแผ้วภูวดล ๑ ขุนไชยบุริบาล ๑ หมื่นไชยบุริบาล ๑ ไพร่สมนายละ ๑๐ รวมนายไพร่ ๘๘ คน

รวม (พนักงานในกรุง ฯ เกณฑ์รักษาพระนคร) นาย ๖๑ ไพร่ ๕๒๒ คน เปน ๕๘๓ คน

อนึ่งมิตรารับสั่งให้หาผู้ครอง (แล) ผู้รั้งเมือง (คือ) เมืองวิเศษไชยชาญ ๑ เมืองอินทบุรี ๑ เมืองพรหมบุรี ๑ (เมืองสิงห์บุรี) เมืองสรรค์(๑) ๑ เมืองนครไชยศรี ๑ เมืองสพรรณบุรี ๑ เมืองราชบุรี ๑ รวม ๘ เมือง เข้า (มา) บรรจบอยู่รักษากรุง ฯ ได้ตระเวนทางเรือรอบกรุง ฯ ๘ ลำ เปน (จำนวน) นาย ๘ ไพร่เมืองละ ๕๐ คน รวมเปน ๔๐๘ คน

---

(๑) ในต้นฉบับเขียน เมืองสรทบุรี สันนิษฐานว่าจะเปนสรรค์บุรี.

กรมท่าซ้ายขวาเกณฑ์แบ่งอยู่รักษากรุง ฯ รักษาจำหล่อตระเวนบรรจบถึงกันตามอำเภอ เปน (คือ)

ขุนท่องสื่อ ขุนท่องสมุท อำเภอจีน (รักษา) แต่วัดจีนถึงประตูจีนตะพานประตูจีนถึงวัดนางมุก เลี้ยวลงไปถึงประตูใต้กาญู

สอรรประรำ (๑) วิประวาชี อำเภอพราหมณ์เทศ (รักษา) แต่หน้าวัดนางมุกมาวัดอำแม ทั้งฉะกุญไปถงเสาชิงช้า กองตระเวนกรมท่ากอง ๑ นาย ๑ ไพร่ ๑๐ คน ๖ กองรวมเปน ๖๖ คน

ขุนโรงขุนศาลอยู่รักษาช่องจำหล่อตามน่าที่ทุกกรม แลเข้ากรมปลัดกรมนอกกว่านี้ แบ่งไว้ประจำการรักษาที่เสด็จออก รักษาทิมดาบรักษาโรงแสง รักษาคลัง รักษาฉาง รักษาศาลาลูกขุน ตามพนักงานทุกกรม

ข้าราชการผู้อยู่ทั้งนี้ พนักงานเสมียนตรากรมพระนครบาลได้เรียกบัญชี เข้างบส่งให้ ฯ พณ ฯ หัวเข้าท่านสมุหนายก แลผู้อยู่ประจำการกรุงฝ่ายทหาร (นั้น) พันเทพราชเรียกบัญชีส่งให้พณหัวเข้าท่านสมุหพระกลาโหม (แต่ก่อนเสด็จ) ครั้นเสด็จไปแล้ว ข้าทูลลอองธลีพระบาทผู้อยู่รักษากรง ฯ ยอกเข้าไปยังทัพหลวง

แลการทหารซึ่งหมื่นนรินทรเสนี พันเทพราช พันทิพราช พันอินทราช พันพรหมราช กะเกณฑ์ทั้งนี้ เอาว่าแก่สมุหพระกลาโหม พระสุรเสนา หลวงธรรมไตรโลก หลวงเทพอรชุน ฝ่ายพลเรือน

---

(๑) ต้นฉบับเขียนอย่างนี้ จะถูกฤๅที่ถูกจะเปนอย่างไร หาทราบไม่

ซึ่งหมื่นศริสหเทพ พันพุฒ พันภาณ พันเภา พันจันท์ กะเกณฑ์ทั้งนี้
เอาว่าแก่สมุหนายก หลวงอำมาตย์ หลวงราชนิกูล (ต่าง) บังคับ
บัญชาตามราชการ ขอเดชะ ฯ

ตอนที่ ๒

๔ ตำราหน้าที่มหาดเล็ก

อย่างธรรมเนียมมหาดเล็กแต่ก่อน ให้หมื่นสารเพธภักดิ์ หมื่น
ศริสรรักษ์ หมื่นไวยวรนาถ หมื่นเสมอใจราช นายศักดิ์ นายสิทธิ
นายฤทธิ นายเดช สั่งสอนว่ากล่าวมหาดเล็ก, จ่า, หุ้มแพร, เลว.
ผู้ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว
โดยสุจริต

เวรขวาเวร ๑

หมื่นสารเพธภักดิ์ ๑ นายศักดินายเวร ๑ นายจ่ายง ๑ รวม ๓ คน
นายขันมีชื่อ ๑ นายสนิท ๑ นายไชยชรรค์ ๑ หุ้มแพร ๓ คน รวม ๖ คน

เวรซ้ายเวร ๑

หมื่นเสมอใจราช ๑ นายสิทธินายเวร ๑ นายจ่ายวด ๑ รวม ๓ คน
นายจิตร ๑ นายสุดจินดา ๑ นายพลพ่าย ๑ รวมหุ้มแพร ๓ คน รวม ๖
คน รวมขวาซ้าย ๑๒ คน พนักงานรวมกัน

เวรขวาเวร ๑

หมื่นไวยวรนาถ ๑ นายฤทธินายเวร ๑ นายจ่าเรศ ๑ นายกวด ๑
นายพลพัน ๑ นายเล่ห์อาวุธ ๑ รวมหุ้มแพร ๓ คน รวม ๖ คน

เวรซ้ายเวร ๑

หมื่นศิริสรรักษ์ ๑ นายเดชนายเวร ๑ นายจ่ารง ๑ รวม ๓ คน
นายขัน ๑ นายเสน่ห์ ๑ นายสรวิไชย ๑ หุ้มแพร ๓ รวม ๖ คน
รวมขวาซ้าย ๑๒ คน พนักงานรวมกัน

เข้า ๒ วัน ออก ๒ วัน ขวาเปนเวรรับสั่งข้างขึ้น ซ้ายเปนเวรรับสั่งข้างแรม ถ้ามีการสงครามข้าศึกยกล่วงเข้ามาถึงในขอบขัณฑเสมา แลมีที่เสด็จพระราชดำเนินไปประทับแรม ดุจหนึ่งพระพุทธบาทแลเมืองลพบุรี เพลาค่ำให้เข้ามานอนเวรประจำซองทั้ง ๔ เวร แลนายกวดนายจันมีชื่อ พนักงานรวมกัน พระแสงกั้นหยั่น พระแสงกฤช พระสวม พระสุพรรณศร ผ้าเชิดพระพักตร เครื่องสรงพระพักตร เครื่องพระสำอาง พระสุคนธ์ ฉลองพระบาท สิ่งของในห้องเครื่องขวา

นายสนิท นายเล่ห์อาวุธ พนักงานรวมกัน พระแสงดาบไทย พระแสงเขนดั้ง ธารพระกร นายไชยขรรค์ นายพลพัน พนักงานรวมกัน พระแสงปืน พระแสงดาบยี่ปุ่น พระแสงกระบี่ พระแสงนาค พระแสงเหล็กเพลิง

นายขัน นายพลพ่าย พนักงานรวมกัน ขันสรง ผ้าเช็ดพระเสโท พระเต้า หม้อลงพระยังคน พระโอสถ พระสุธารสร้อน พระสุธารสเย็น น้ำสรงร้อน น้ำสรงเย็น เครื่องของคาว เครื่องของเสวย เครื่องสำหรับลงพระยังคน พัชนีผักมะขาม พัชนีทอง พัชนีแพร สุหร่าย ทองแดง ถาดชุด พระโอสถสูบ หมากรุก สะกา พระสุพรรณราช

นายจิตร นายสรวิไชย พนักงานรวมกัน พระแสงหอก พระแสงง้าว พระแสงทวน พระแสงธนู พระแสงเกาทัณฑ์ พระแสงกระสุน พระแสงกล้องสลัด ธารพระกร

นายสุดจินดา นายเสน่ห์ พนักงานรวมกัน พระชันยา พระสุพรรณบัตร พระศาสตราคม พระราชปฏิสัณฐาร พระตะกรุด พิสมร พระสมุด พระกระดานชะนวน

แลหีบหนังท้ายพระที่นั่งอยู่ในห้องเครื่องขวาเปนพนักงานชาวเครื่องขวา เครื่องซ้ายอยู่ในห้องเครื่องเปนพนักงานชาวเครื่อง (ซ้าย) ชาวพระสมุด มีพระอักษร หามีพระอักษรไม่ กระดานชนวนแลดินสอแก้วดินสอเกรง ดินสอดำ อยู่ในห้องเครื่องนั้นเปนพนักงานชาวพระสมุด เครื่องนมัสการแลชุบสรง ขับสรง ข้างในส่งออกมาเปนพนักงานเวรรับสั่งได้รับถวาย แลเครื่องจบพระหัดถ์สนมรับมาต่อข้างใน ส่งให้มหาดเล็กเวรรับสั่งถวายจบพระหัดถ์ แล้วสนมรับไปบูชา

ถ้ามหาดเล็กจะเข้ารับเวร ให้รับแต่เพลาย่าย ๕ โมง ให้นายเวรจ่า หุ้มแพร ตรวจเครื่องต่อกันไว้ให้ครบตามซ้ายตามขวา แลสั่งถามเอาข้อราชการไว้ให้แจ้ง ผู้จะออกเวรไปให้บอกข้อราชการ แลส่งเครื่องตามซ้ายตามขวาต่อกันจึงออกเวรไป แลให้หัวหมื่นนายเวร จ่าหุ้มแพร เฝ้าคอยรับสั่งแลถวายเครื่องอย่าให้ขาดได้ตามเกณฑ์กันไว้

นั่งยาม ๆ ค่ำ หุ้มแพร เลวคอยรับสั่งเถ้าแก่ ออกมาสั่ง ยามสาม หุ้มแพร เลวคอยรับสั่งใช้ข้างหน้า ยามรุ่ง หุ้มแพร เลวคอยรับสั่ง

ข้างหน้า แลอ่านตรวจถวาย นั่งยามนั้น ชาวที่นั่งด้วยทุกยาม ครั้นตี ทุ่มตียาม ให้มหาดเล็กเข้าสังข์ ตีกรับด้วยทุกทีไปจนตี ๑๑ ทุ่ม แล้ว ให้ผู้นั่งยามคอยรับสั่ง ฟังปากเสียง แลคอยเหตุการณ์ ถ้าเกิดเพลิง แลมีเหตุการณ์สิ่งใดขึ้นเมื่อใดให้กำหนดทุ่มโมงไว้ ควรจะร้องกราบทูลพระกรุณา ก็ให้ร้องกราบทูลพระกรุณาโดยเร็ว ถ้าเสด็จอยู่ที่ข้างในไกลอยู่จะร้องกราบทูลมิได้ ให้เร่งยอกเข้าไปให้ข้างในจะได้กราบทูล

ถ้าเสด็จออกให้มหาดเล็กเฝ้าทูลลองฯ แต่หน้า แต่ซ้าย แต่ขวา พระที่นั่ง ห้ามอย่าให้เฝ้าใกล้หลังพระที่นั่ง แลเฝ้าใช้สอยในที่เสด็จออกให้คลานด้วยศอก ให้เฝ้าเปนอันดับกันออกมาตามผู้ใหญ่ผู้น้อย อย่าให้ผู้น้อยเฝ้าเกินผู้ใหญ่

ถ้าจะถวายเครื่องแลพระแสงให้ผู้น้อยส่งผู้ใหญ่ถวาย อย่าให้ผู้น้อยล่วงผู้ใหญ่ขึ้นไปถวาย ถ้าจะเชิญเครื่องแลพระแสง แลรับต่อพระหัตถ์ก็ดี ให้จับศิร์ษะเอางานเสียก่อน จึงถวายพระแสง ถวายเครื่อง รับเครื่อง เชิญเครื่อง พระแสงแลเครื่อง ถึงลับพระที่นั่ง ให้เอางานก่อนจึงเชิญ ถ้าเชิญพระแสงเข้ามาถวายแลตามเสด็จ อย่าให้กลับคมกลับปลายพระแสงเข้ามาต่อพระที่นั่ง ถ้าจะเชิญพระแสงดายพระแสงกระบี่ตามเสด็จ ให้เชิญสองมือ ให้คมลงไว้ข้างย่า อย่าให้ถือมือเดียวพาดย่า คุจแยกดายขุนนาง ถ้าจะเชิญเครื่องแลตามเสด็จในท้องพระโรง แลที่เสด็จออกปูเสื่อปูพรมให้คุกเข่าคลาน อย่าให้เดิน

ถ้าทรงตรัสสั่งประการใดมิได้จำเพาะชื่อให้หัวหมื่นรับสั่ง ถ้าหัวหมื่นมิได้เฝ้าอยู่ ให้นายเวรรับสั่ง ถ้าหัวหมื่นนายเวรมิได้เฝ้าอยู่ ให้จ่ารับสั่ง ถ้าหัวหมื่นนายเวรจ่ามิได้เฝ้าอยู่ ให้หัมแพรรับสั่ง อย่าให้ผู้น้อยรับสั่งล่วงผู้ใหญ่ ๆ รับสั่งแล้ว ให้แต่จ่าแต่หุ้มแพรไปตามควรราชการ ถ้าทรงสั่งจำเพาะผู้ใหญ่ไปจึงไปตามรับสั่ง ถ้าแลทรงสั่งมหาดเล็กเลวก็ให้มหาดเล็กเลวรับสั่งเถิด แต่เมื่อจะออกไปนั้นให้กรายลงสามทีแล้วคลานด้วยศอกถอยหลังออกไปจนสุดที่เฝ้าแล้ว ถวายบังคมอีกสามทีจึงวิ่งไป อย่าให้ยืนชิ้นวิ่งไปในที่เฝ้า

อนึ่งเถ้าแก่จะมาสั่งราชการสิ่งใด ให้มหาดเล็กจดหมายไว้ แล้วอ่านให้เถ้าแก่ฟัง ถ้าเถ้าแก่ว่าชอบแล้วให้พิเคราะห์ดในข้อรับสั่ง ถ้าเปนข้อพระราชทรัพย์แลเนื้อความข้อใหญ่ ก็ให้กรายทูลพระกรุณาฉลองก่อนจึงสั่งไป ถ้าเปนการเบ็ดเสร็จ ก็ให้สั่งชาววังไปตามรับสั่ง ให้จดหมายเวรชาววัง เวรมหาดไทย เวรกลาโหม ไว้จงทุกครั้ง

ถ้าแลทรงสั่งให้เรียกทองเรียกเงินเปนการเร็วนั้น ให้มหาดเล็กไปเรียกเอาต่อชาววังผู้อยู่เวร ๆ ไปเรียกเอาต่อเจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติมาถวาย ทรงพระกรุณาพระราชทานข้าทูลลอง ๆ เปนการบุญ จดหมายรับสั่ง ๆ เวรไปให้พระคลังศุภรัตทำตราให้ข้างใน สั่งเวรไปให้พระคลังวิเศษทำตราให้ข้างใน สั่งเวรไปให้ชาววังทำตราให้พระคลังมหาสมบัติ ถึงทรงพระกรุณาให้เรียกสิ่งของในท้องพระคลังทั้งปวงเปนการเร็วก็เหมือนกัน

อนึ่งอย่าให้มหาดเล็กเวิกม่านแหวกแผงมองดูข้างใน คบหาพูดจากันเปนอันขาดทีเดียว ถ้ามหาดเล็กจะเข้าไปวางพระแสงง้าวณที่ข้างในนั้นชาวที่กำกับ แลเผ้าที่รับเข้าไปอย่าให้เข้าไปแต่ผู้เดียว

อนึ่งพระแสงง้าวทอดที่ข้างในแลพระแสงกระบี่ พระแสงดาบทรงอยู่ที่ข้างในนั้น เดือนหนึ่งสองเดือน ให้หัวหมื่นนายเวรจำหุ้มแพร เชิญพระแสงคู่ผลัดเข้าไปกราบทูลพระกรุณาผลัดออกมาชำระ

อนึ่งหม้อพระสุธารสชาวน้ำเสวยเอามาส่งนั้น ให้มหาดเล็กพนักงานเทียบดูแล้วรับไว้ เอาผ้าขาวปิดปากติตราประจำเล็บไว้ เมื่อเติมพระเต้าแล้วให้ปิดตราประจำเล็บไว้ด้วย ต่อทรงเรียกพระสุธารสจึงให้แก้ตราเปลื้องถงแล้วจึงถวาย ถ้าเสด็จออกแลเข้าที่เสวยข้างหน้ามหาดเล็กซ้ายขวาเชิญเครื่องตั้งตามซ้ายตามขวา แล้วให้เชิญแผนที่ไว้เปนอย่าง

ถ้ายอกฎีกาอาการพระสังฆราชราชาคณะอาพาธ อาการกรมพระราชวัง ฯ ประชวร อาการเจ้าต่างกรมประชวร อาการข้าทูลลอองฯป่วย มหาสงกรานต์, พระราชพิธี จันทร์ สูรย์ ช้าง ม้า เข้ามาให้กราบทูลพระกรุณา เปนพนักงานมหาดเล็กหัมแพรยามค่ำรับเอากราบทูลพระกรุณา แต่อาการพระสงฆ์ราชาคณะ ข้าทูลลออง ฯ แลอาการกรมพระราชวัง ฯ อาการเจ้าต่างกรม มหาสงกรานต์ พระราชพิธี จันทรอุปราคา สุริยอุปราคา ช้างม้านั้น ให้ส่งหัวหมื่นนายเวรกราบทูล

ถ้าแต่งที่พระบรรทมแลที่เสด็จออกพระตำหนักพลับพลาแห่งใด ๆ นั้น มหาดเล็กพนักงานเชิญพระแสงง้าวล่วงไปทอดที่ ถ้าเสด็จออกทอดพระเนตรเสือนั้น พระแสงหอกบั้งถอดฝักไว้ พระแสงง้าวถอดกลักเม็ดไว้

อนึ่งถ้าเสด็จไปประพาส ถ้าแลทรงประพาสให้มหาดเล็กคอยรับพระแสงกระบี่พระแสงดาบทรง ครั้นทรงรัดพระองค์แล้วจึงถวายพระกั้นหยั่น ต่อทรงเครื่องต้นพระมาลาฝรั่งแล้ว จึงถวายพระแสงดาบเชลยแลฉลองพระบาท (ฉบับขาด) พระที่นั่งนั้นจะได้วางพระล่วมหลังเจียดพระสุพรรณศรีน้อย พัชนี ด้ามจิว หมอลงพระบังคน เครื่องต้นช้างตามเสด็จนั้น พระล่วมทอง พระเต้าหนัง พระสุพรรณศรี พัชนีทอง พระแสงหอก พระแสงทรง พระแสงกระสน พระตะพายเงิน หีบหนัง พระขันโตเครื่อง

อนึ่งมีที่เสด็จ ๆ ทรงเรือพระที่นั่งศรีสักหลาดพระที่นั่งกราบ เชิญเครื่องลงเรือพระที่นั่ง มหาดเล็กชาวเครื่องขวาได้เชิญ พระล่วมทอง เงินบาทชั่ง ๑ เงินสลึงชั่ง ๑ เงินเฟื้องชั่ง ๑ รวม ๓ ชั่ง หีบหนังถุงพระบาท, สนับพระหัตถ์, มหาดเล็กชาวพระสมุด แลชาวเครื่องซ้ายได้เชิญ พระเต้า หมอลงพระบังคน กระดานชะนวน พระสมุด มหาดเล็กใช้เวรได้เชิญ พระแสงกระสุน หีบพระโอสถ ชาวพระภูษาได้เชิญถุงพระภูษา แลชาวพระแสงได้เชิญพระแสงง้าวลงหว่างเรือพระที่นั่ง ชาวพระแสงขันได้เชิญพระแสงขันลงหว่างเรือ พระแสงขันยาวผูกกับเสากันยาหน้าม่านบอก ๑ พระแสงขันสั้นวางข้างพระยี่ภู่ขวาบอก ๑ ซ้ายบอก ๑ รวม ๒ บอก วางปากบอกไปท้ายเรือพระที่นั่ง วางไว้อัตรา

ถ้าข้างในลงเรือด้วย แลให้หัวหมื่นนายเวร ๆ รับสั่งลงเรือพระที่นั่งคน ๑ กับชาวแสงยี่นคน ๑ แลชาว (แสง) นั้นถือยี่นสำหรับมือ แลกระสุนคอยห้ามต่ำห้ามสูง แลมหาดเล็กนั้นได้เรียกระยะทางแลหางว่าวเรือผู้จะชักจะนำจะตามเสด็จนั้น แลข้าราชการซึ่งตามเสด็จไปนั้น ถ้าทรงพระกรุณาตรัสถามจะได้กราบทูลพระกรุณา แต่ระยะทางนั้นให้กราบทูลตามระยะจนถึง แลให้ระแวดระวังดูแลทักทายห้ามปรามอย่าให้เรือนอกกระบวนปนล้นแปลกปลอมได้ ลงท้ายเรือพระที่นั่งนั้น ชาวพระภูษาคน ๑ หุ้มแพรเวรว่างเวรคน ๑ ให้ตรวจตราเครื่องท้ายเรือพระที่นั่ง แลคอยรับสั่งถวายเครื่อง ถ้าเห็นผู้คนต่ำสูงให้ยิงด้วยกระสุนแลมหาดเล็ก ว่า หุ้มแพร เลว ซึ่งจะล่วงไปรับเสด็จ ให้เรียกหางว่าวข้อราชการทั้งปวงไว้รับเสด็จ ถ้าแลข้างในมิได้ลงเรือด้วย ให้หัวหมื่น นายเวร ว่า เวรรับสั่ง ลงหมอบเฝ้าหน้าพระที่นั่ง ให้หุ้มแพร เวรรับสั่งลงหน้าเรือ

อนึ่งถ้าทรงเรือพระที่นั่งกิ่งเป็นพยุหยาตรา มหาดเล็กชาวเครื่องขวาได้เชิญพระล่วมกุดั่น พระสุพรรณศรีปากแฉก ไปวางข้างพระที่นั่งนั้น แลมหาดเล็กซ้ายเชิญพระแสงหอกซัดผูกเรือพระที่นั่ง ให้มหาดเล็กชาวเครื่องซ้ายขวาเชิญพานพระขันหมาก หีบหนัง พระเต้า หม้อแลเครื่องลงพระบังคน พระสมุดกระดานชะนวน ลงตั้งข้างท้าย ตัวชาวเครื่องลงรักษาไปด้วย ให้หัวหมื่น นายเวร ว่า หุ้มแพร ผู้ลงเรือพระที่นั่ง นุ่งสมปักลาย ห่มเสื้อครุย ใส่พอกเกี้ยว ตามบันดาศักดิ ตะพายดาบตามตำแหน่งหัวหมื่น นายเวร นั่งข้าง

แคร่คอยรับสั่ง แลทูลระยะทาง ถวายเครื่องข้างละสองคน มหาดเล็ก
จ่า หุ้มแพร เลว ถือพระแสงดาบ ๑ พระแสงเชน ๑ พระแสง
หอก ๑ นั่งกลางตามพลำคาน เปนแถวตรงหน้าพระที่นั่งออกไป แล้ว
ถือพัชนีทอง ๑ พระแสงหอกง่าม ๑ พระแสงง้าว ๑ อยู่ท้ายพระที่นั่ง
ตามพลำคาน ครั้นถึงฉนวนที่ประทับแล้ว ถวายฉลองพระบาท แลเชิญ
เครื่องขึ้นไปตามเสด็จ แลมหาดเล็กซึ่งล่วงไปรับพระแสง เปลื้อง
เครื่องแล้วถวายพระแสง ทรงฉลองพระบาท

อนึ่งถ้าเสด็จไปจุดเทียนพระวรรษานั้น ให้มหาดเล็กลงหน้าเรือ
พระที่นั่ง เชิญพานเข้าตอก พานดอกไม้ ชาวพระแสงเชิญหน้าเพลิง
เหล็กเพลิง ลงหน้าเรือไป ครั้นเสด็จถึงวัดนมัสการแล้ว ให้มหาดเล็ก
ถวายเหล็กเพลิง ครั้นทรงแล้วเอาเทียนใส่โคมเงินเลี้ยงเพลิงไปถวาย
ณวัดที่ ๒ ที่ ๓

อนึ่งถ้าตั้งการพระราชพิธีตั้งเครื่องมหาดเล็กชาวเครื่องซ้ายเชิญ
พระเต้าเบญจคัพย์ พนักงานรับพานพระชันยา พานพระสุพรรณบัตร
ต่อเถ้าแก่ไปตั้ง เกณฑ์มหาดเล็กให้เผ่ากว่าจะเลิกการ

อนึ่งถ้าจะเชิญพระบรมศพออกไปสู่พระเมรุ ให้มหาดเล็กนุ่งลาย
ห่มเสื้อครุย ใส่พอกเกี้ยว เชิญพระแสงแห่พระบรมศ.พ นำแห่หน้า
พระแสงหอกนารายณ์ปิครุฑ ๑ พระแสงหอกด้ามแก้ว ๑ พระแสง
ดาบเชลย ๑ พระแสงดาบเขน ๑ รวม ๔ แห่หลัง พระแสงหอกง่าม ๑
พระแสงง้าว ๑ แลแห่เสด็จของหลวง หัวหมื่นนายเวรจ่าหุ้มแพร นุ่งสม
ปักลาย ห่มเสื้อครุย ใส่พอกตะพายดาบแห่ แลพระแสงซึ่งแห่หน้า

พระแสงหอกซวา ๒ พระแสงเขน ๑ พระแสงดายชเลย ๑ แห่หลัง
พระแสงง้าว ๑ พระแสงหอกง่าม ๑ แลมหาดเล็กเชิญพระล่วมกุดั่น
พระสุพรรณศรีประดับพลอย แลเครื่องทั้งปวงตามเสด็จ ครั้นถึง
พระเมรุแล้ว ถ้าเสด็จอยู่ที่พลับพลาที่ข้างหน้าให้มหาดเล็กคอยรับสั่งเผ้า
ใช้สอย รับสั่งจะถามด้วยพระสงฆ์สดับปกรณ์ได้มากน้อยเท่าใดให้ถามไว้
ถ้าจะถวายพระเพลิงพระบรมศพ ครั้นเบิดพระโกษฐออกแล้ว ให้
มหาดเล็กถวายเครื่องพระชำระ มะพร้าวแก้ว สีพระทนต์ น้ำขมิ้น
มะกรูด ส้มป่อย สนมรับต่อข้างในมาส่งให้มหาดเล็กถวาย แลเครื่อง
ชำระพระหัตถ์นั้น มหาดเล็กรับมาต่อเถ้าแก่มาถวาย แล้วมหาดเล็ก
ถวายหน้าเพลิง เหล็กเพลิง แลเทียนฉลองพระหัตถ์ เทียนจุดเพลิงนั้น
หมื่นเทวาทิศเบิกมาส่ง ครั้นถวายเหล็กเพลิงแล้ว สนมได้ถวายไม้
เชื้อเพลิงชุบน้ำพิมเสนให้ทรงจุดเพลิงท่อนจันทน์แลธูปด้วยเทียนเพลิงนั้น
ส่งให้หมื่นเทวาทิศใส่โคมเลี้ยงเพลิงไป ให้สมเด็จพระสังฆราช
จุดดอกไม้เพลิงเพลาค่ำ ครั้นรุ่งขึ้นแล้วเสด็จไปดับเพลิงแลเก็บ
พระอัฐินั้น เครื่องพระสุคนธ์ น้ำมะกรูดส้มป่อยพนักงานสนมรับมาต่อ
เถ้าแก่ น้ำหอมพนักงานขุนสยุมพรรับมาต่อเถ้าแก่ ส่งให้มหาดเล็ก
ถวาย ครั้นแจงพระรูปแล้ว พระสงฆ์จะได้สดับปกรณ์มากน้อยเท่าใด
ให้เรียกหางว่าวสังฆการีไว้ จะได้กราบทูลพระกรุณา

๕ ตำราหน้าที่ชาวที่

อย่างธรรมเนียมแต่ก่อน ราชการพนักงานในชาวที่ซ้ายขวา ได้ผลัดเปลี่ยนกันเข้า ๒ วัน ออก ๒ วัน นั่งยามตามเพลิงในที่ข้างหน้า แล้วอยู่คอยรับสั่งด้วยมหาดเล็กทั้งกลางวันกลางคืน ถ้ามีการสงคราม ข้าศึกยกล่วงเข้ามาถึงขอบขัณฑเสมา แล (เสด็จ) พระราชดำเนินไปประทับแรมดุจหนึ่งพระพุทธบาท เมืองลพบุรีนั้น เพลาค่ำให้เข้ามานอนระดมประจำซองทั้งซ้ายขวา แลได้เกณฑ์ชาวที่เลวไปกำกับด้วยตำรวจในชาววังตรวจผู้นอนเวรประจำซอง แลให้เอาไม้พลองเข้ามาเตรียมไว้ใกล้ที่เสด็จออก ๓๐ อัน ๔๐ อัน แลคิมคิบง บ่วงคล้องงด้วย ถ้าพระเจ้าลูกเธอพระเจ้าหลานเธอ ทรงพระเยาว์เสด็จออกมาข้างหน้า ชาวที่ได้รับเสด็จอุ้ม แยก โดยเสด็จไปมา แลได้เกณฑ์ชาวที่เลวที่สัตย์ซื่อไปกำกับชาวพระศรี แลที่เสด็จออกขุนนาง ได้ตักเตือนรักษาพระองค์ตั้งชวาลา ครั้นเพลาค่ำชาวที่เอาเพลิงจุดชวาลา ตามเทียนตามโคมแลส่องเสด็จได้ห้ามต่ำสูงปากเสียงในที่เฝ้า

ถ้าขุนนางเฝ้าบนที่ให้คลานด้วยศอก แลให้ตั้งบ้วนพระโอษฐ์เงินสำหรับเจ้าต่างกรม กะโถนดินุกสำหรับขุนนาง ถ้าแลกรมพระราชวังบวร ฯ เสด็จเข้ามาเฝ้านั้น ชาวที่ได้ปูลาดนิพระยี่ภู่รองพระกร แลออกไปรับเชิญพระล่วม บ้วนพระโอษฐ์ พระสมุด ต่อมหาดเล็กแต่นอกประตูที่ลับแลตามเสด็จเข้าไปตั้งในที่เฝ้า แลคอยรับสั่งใช้สอยด้วย ห้ามอย่าให้มหาดเล็กพระราชวังบวร ฯ มหาดเล็กเจ้าต่างกรมเข้ามา แลชาวที่

ได้รักษาประตูที่ ๆ ข้างหน้าแลได้ว่ากล่าวรักษาองค์ ได้ห้ามปรามปาก เสียง นก กา กบ อึ่ง ถ้าไม่เสด็จออกขุนนาง แต่ท้องพระโรงไป ขนในแผงในลับแล ชาวที่ได้ห้ามปรามปากเสียงต่ำสูงมิให้แปลกปลอม แต่ท้องพระโรงไปจนประตูระเนียด นอกระเนียดออกไปเปนพนักงาน ชาววัง

ถ้าแลพระที่นั่ง พระตำหนัก ที่เสด็จ ๆ อยู่ สิ่งใดชำรุดหักพัง ฝนรั่วสาด แดดส่องนั้น ชาวที่ได้สั่งเสียดูแลว่ากล่าวให้เจ้าพนักงานทำ ถ้าแลที่ข้างในสิ่งใดชำรุด แลทรง ๆ จะให้ทำขึ้นใหม่ก็ดี แลแต่งที่ ยักย้ายผันแปรประการใดก็ดี เผ้าที่ออกมาสั่งชาวที่ ๆ ได้สั่งให้เจ้า พนักงานทำ ชาวที่ได้คุมเจ้าพนักงานเข้าไปกับเผ้าที่ดูแลให้ทำ แลให้ ตรวจตราดูแลชาวที่พระบรรทม เขาะ ม่าน พรม เสื่อ แต่งที่ พระบรรทมที่เสด็จ ๆ ออก

ถ้ามีพระธรรมเทศนาอัตรา พระมหาชาติ แจง แลสวดพระพุทธ มนต์ จำเริญพระปริตคำหลวงนั้น ธรรมาสน์ เตียงสวด ราวเทียน ราชวัตร ระยางเชือก ผูกรูปตรา แกะผลไม้ แลที่ยกดอกไม้ ดอกบัวพนักงานสี่ตำรวจทำยกเข้าไปตั้งที่ แล เขาะ หมอน พรม เสื่อ, นั้นศุภรัตแต่ง แลกาน้ำกะโถนนั้นพระคลังมหาสมบัติได้แต่ง ชาวที่ได้ดูแล แลถวายเทียนประจำกัณฑ์ แลรับเทียนติดราว ถ้า เสด็จอยู่ เจ้าพนักงานจะเข้าไปตั้งมิได้ ชาวที่ได้รับเข้าไปตั้งแต่ง

ถ้าเสด็จทรงพระเสลี่ยงใหญ่ไปข้างใน แลไปฉนวนน้ำ ตำรวจใน มิได้แห่ มหาดเล็กมิได้ตามเสด็จนั้น ชาวที่สูงอายุได้เชิญเครื่องของ มหาดเล็กตามเสด็จ ถ้าเสด็จไปแห่งใดเพลาค่ำเปนที่มิได้แห่คอยนั้น ชาวที่ส่องโคมตามเสด็จด้วยชาววัง ถ้าทรงเรือพระที่นั่งกิ่งนั้น หลวงทิพสมบัติ หลวงเทพสมบัติ นุ่งสมปักลาย ห่มเสื้อครุย ใส่พอกเกี้ยว ขัดดายลงท้ายพระที่นั่ง ถ้าทรงเรือแผงแลเรือเข้านกประพาสยัว ชาวที่ได้ลงท้ายเรือพระที่นั่งด้วย ทางเสด็จในพระที่นั่ง พระตำหนัก พลับพลา เปนที่ได้เบิดประตูที่ฉาก ชักม่านไข ชั้นในเปนพนักงานชาวที่ ชั้นนอก เปนพนักงานชาววัง แลชักม่านไขที่ทรงเครื่อง ที่เปลื้องเครื่องนั้น ชาวที่ได้ชักม่านรับเสด็จ ชาววังได้ชักส่งเสด็จ

ถ้าเสด็จไปประพาสโพนช้าง แลทอดพระเนตรจับช้างจับเสือใน ที่ล้อมนั้น ช้างที่นั่งกรมฝ่ายใน ช้างประเทียบนั้น ทรงสั่งให้เจ้ากรม ปลัดกรมชาวที่ๆ สูงอายุไปทำตอ ถ้าแลทอดพระเนตรเสือ ครั้นเสด็จถึงพลับพลาแล้ว ขึ้นรักษาหน้าที่หน้าพลับพลากรมฝ่ายในด้วย เจ้ากรม สนมพลเรือน ทหารในให้ถือหอก (ถอด) ผ้กไว้ทุกคน ดุจหนึ่ง พลับพลาตรางเสือทายสระ

ถ้าเสด็จขึ้นวัดแลประพาสถ้ำเขา ประพาสสวนผลไม้ดุจหนึ่ง ประพาสมะม่วง กรมฝ่ายในแลพระสนมโดยเสด็จฯ ด้วยนั้น ชาวที่สูงอายุได้เข้าไปแห่เสด็จ ตามเสด็จ รับสั่งใช้สอยในที่ประพาส แล ให้ระวังรักษาพระที่นั่งอย่าให้มีเหตุการณ์ได้ ถ้าประพาสถ้ำให้เรียกเทียน

เรียกคบส่องเสด็จ ฯ ถ้าทรงให้ปลูกต้นไม้กะถาง แลเลี้ยงปลาทอง ปลาเงินใกล้พระที่นั่ง เปนพนักงานชาวที่ได้รักษาให้เหยื่อปลาดแล ถ้ามีเสด็จ ฯ ไปบำเพ็ญพระราชกุศล แลประพาสประทับร้อนแรมแห่งใด ๆ ชาวที่ได้เกณฑ์กันล่วงไปรับเสด็จ ดูแลให้เจ้าพนักงานแต่งที่แลยังแคดแผงค้ำ ครั้นเสด็จ ฯ ถึงคอยค้ำแผงยังแคดยังฝน (ให้มี) ไม้ต่างพลอง ๓๐ อัน ๕๐ อันไว้ที่ใกล้ แลได้ตามเทียนตามโคมดุจหนึ่งเสด็จอยู่กรุง แลได้ตามเทียนยามในที่ข้างหน้า

ถ้าเสด็จขึ้นพระพุทธบาทเปนพยุหยาตรา ได้เกณฑ์ชาวที่ซ้ายขวาไปขี่ช้างพังคาช้างละคน ถ้าพระศพ การสมโภชแลฉลอง มีต้นกัลปพฤกษ์ ชาวที่ได้ขึ้นถือทานต้นละคน ถ้าสมเด็จพระเจ้าลูกเธอทรงผนวชแลเสด็จไปประพาสโพนช้างนั้น ได้เกณฑ์ชาวที่เลวไปคน ๑

ถ้าแลทรง ฯ ให้ถาม สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ พระเจ้าหลานเธอนั้น ชาวที่ได้ถามได้คุม ถ้าให้ลงพระราชอาญา ได้ปูเสื่อแลติ ถ้าทรง ฯ ให้จำ ชาวที่ได้คุมด้วยตำรวจในตำรวจนอก, สนม ทหารใน ซ้ายขวา

แลสิ่งของอยู่ในห้องเครื่องชาวที่ เชิงเทียนเงินสำหรับเทียนยามบ้วนพระโอษฐเงินสำหรับเจ้าต่างกรม แลพระแสงมีดตอก, พระแสงพร้า พระแสงสิ่ว พระแสงกบพระแสงขวาน พระแสงเลื่อย พระแสงบุ้ง หนังกะเบน ใบลิ้นเสือ แลเชือกพวนสำหรับผูกชิงช้าประพาสห้วยประพาสธารนั้น ชาวที่ได้ถวายแลผูกเชือกพวน

๖ ตำราหน้าที่ตำรวจ

อย่างธรรมเนียมแต่ก่อน ขนบราชการกรมตำรวจในซ้ายขวา กรมตำรวจนอกซ้ายขวา ได้ผลัดเปลี่ยนกันเข้าเวรประจำซองรับราชการตามพนักงาน ถ้ามีการสงครามข้าศึกยกล่วงเข้ามาขอบขัณฑเสมา แลเสด็จไปประทับแรมดุจหนึ่งพระบาทเมืองลพบุรีนั้น เพลาค่ำให้เข้ามานอนประจำซองทั้งสี่เวร แล (บรรดา) ประตูเบิดรอบพระราชวังนั้น ชาววังได้เกณฑ์ทนายตำรวจในไปกำกับรักษาประตูตามซ้ายขวา แลประตูหน้าฉานนั้น ให้หัวหมื่นพันทนายกำกับทุก ๆ เวร แลตำรวจในซ้ายขวาได้กำกับชาววังเวรบัญชีผู้นอนเวรประจำซอง ถ้าแลไม่เสด็จ ฯ ออกได้ห้ามปากเสียงนอกพระราชฐาน ถ้าทรงพระกรุณาสั่งสิ่งใดเปนการเร็ว ผู้รับสั่งให้ตำรวจในไป ถ้าทรง ฯ ให้ลงพระราชอาญาผู้กระทำผิดได้ลงพระราชอาญาตามรับสั่ง ทรงพระกรุณาให้ประหารชีวิตส่งไปกรมพระนครบาล แลได้ถือตารับสั่งไปเอากิจราชการแลข่าวคราวเปนการเร็ว แลลงพระราชอาญาณหัวเมือง

อนึ่งเสด็จออกขุนนาง (เผ้าที่พระลาน) เข้ากรมปลัดกรมเผ้าทูลลอง ฯ ล้อมวงอยู่นอกกำแพงนอกระเนียดนอกแผง เกณฑ์ให้หัวหมื่นตัวสี่ตำรวจเลวรักษาประตูกำแพงแก้วประตูระเนียดแผงลับแลชั้นใน แลห้ามปากเสียงอย่าให้แปลกปลอมแอบแฝงอยู่ได้ เพลาค่ำให้ทนายคบเอาคบเข้าบ่กประตูกำแพงแก้วประตูระเนียดแผงลับแลแลหน้าฉานตามซ้ายตามขวา ถ้าทรง ฯ ให้ถามลงพระราชอาญาผู้ใด ๆ นั้น

ขุนตำรวจได้รับสั่ง แล้วให้คุมเอาตัวผู้นั้นออกไปเสียจากที่เฝ้า ถ้าทรงพระกรุณาสั่งให้เอาตัวผู้ต้องจำต้องถามเข้ามาหน้าพระที่นั่ง ให้คุมตัวผู้นั้นเข้ามา ถ้าทรงพระกรุณาให้หาผู้ใดเข้าไปเฝ้าผิดเวลา แต่คนหนึ่งขึ้นไปนั้น ให้เจ้ากรมปลัดกรมผู้อยู่เวรนั้นเข้าไปเฝ้า ปลัดกรมหัวหมื่นตัวสี่ด้วย

ถ้าเสด็จ ฯ ไปทอดพระเนตรการมหรศพนั้น เจ้ากรมปลัดกรมนุ่งสมปักลาย ห่มเสื้อครุย เจ้ากรมตะพายกระบี่ ปลัดกรมขัดดาบ หัวหมื่นตะพายดาบถือหอก ตัวสี่คาดดาบ พันทนายนุ่งผ้าแกมไหมชายยามเกี ยวผ้าเกี ยวตะพายดาบแห่เสด็จตามกระบวนไป ครั นถึงพลับพลาทอดพระเนตรการมหรศพนั น เจ้ากรมปลัดกรมเฝ้าอยู่หน้าพระที่นั่งแลหัวหมื่นตัวสี่พันทนายนั้น เฝ้าล้อมวงอยู่หน้าฉานตามซ้ายตามขวา เปนพนักงานขุนตำรวจคอยรับสั่งแลเบิกคู่บำรุ คู่มวย, คู่ปล้ำ, คู่คลิโคคน โครอบ โคระแทะ โคแกะชุมภา ไก่ป่า

ถ้าเสด็จ ฯ ไปวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์เปนการปรกตินั้น ให้เจ้ากรมปลัดกรมนุ่งสมปักไหมห่มเสื้อครุยคาดดาบแห่เสด็จ ฯ แต่ที่ประทับพระเสลี่ยงไป หัวหมื่นถือหอกตัวสี่ตะพายดาบไปตั งแห่นอกประตูต้นมะเกลือด้วยเครื่องสูง ครั นถึงวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์แล้ว จึงเกณฑ์ให้หัวหมื่นตัวสี่พันทนายตำรวจเลวล้อมวงตามซ้ายขวา ถ้ามีการฉลอง, การออกพระวรรษา, การบวชนาคหลวงนั้น ให้นุ่งสมปักลาย ใส่เสื้อครุย คาดดาบแห่ ถ้าออกวรรษาเสด็จ ฯ ไปถวายผ้าพระกฐินวัดพระศรี

สรรเพ็ชญ์นั้น ขุนตำรวจ ปลัดตำรวจ ได้เยืดประตูใหญ่พระธรรมศาลา เข้ามาชักพระออกมาให้ข้าทูลลออง ฯ ถวายบาตร ถ้ามิพระมหาชาติ ของหลวงนั้น เข้ากรมปลัดกรม ซึ่งอยู่เวรนั้นได้ถวายพระทวยเทียน ประจำกัณฑ์ มหาดเล็กถวายเทียนฉลองพระหัตถ์ทุกกัณฑ์

ถ้าเสด็จไปทอดพระเนตรช้างผัดพานสนาน การแห่สิ่งใด ๆ นั้น เข้ากรมปลัดกรมนุ่งสมปักลาย ใส่เสื้อครุย คาดดาบ แห่แต่ที่ประทับ พระเสลี่ยงไป แลหัวหมื่น ตัวสี่ พันทนาย ตั้งแห่แต่นอกประตูพรหมทวาร ด้วยเครื่องสูง ครั้นเสด็จถึงพลับพลาแล้ว เข้ากรมปลัดกรมหัวหมื่น วิ่งออกไปเฝ้าณท้องสนามนอกกำแพง ขุนตำรวจได้คอยรับสั่งแลเกณฑ์ ให้ตั้งปะรำช้าง ห้ามปรามตามซ้ายขวา ถ้าทรงพระกรุณาให้เร่งช้าง เร่งเกณฑ์แห่ ขุนตำรวจได้รับสั่งแล้วให้หัวหมื่นไปเร่ง

ถ้าเสด็จไปทอดพระเนตรเสือตะรางท้ายสระนั้น เข้ากรมปลัดกรม นุ่งผ้าไหมเกี้ยวผ้าเกี้ยว ถือหอกแห่เสด็จแต่พระที่นั่งทรงบินไป ครั้น เสด็จขึ้นพลับพลาแล้ว เข้ากรมปลัดกรมขึ้นรักษาหน้าที่หน้าพระที่นั่ง ขุนตำรวจได้คอยรับสั่ง แลสั่งพระราชโองการ แลให้หัวหมื่นชักหุ่น ล่อเสือ แลหัวหมื่นตัวสี่ พันทนายรักษาหน้าที่ตามซ้ายตามขวาให้ถอด ผ้กหอกออกไว้ทุกคน

ถ้า เสด็จเปนการปรกติเปนกระบวนประพาสแลทอดพระเนตร เสือ แห่งใดนั้น นุ่งผ้าแถบไหมห่มเสื้อหนาวเกี้ยวผ้าเกี้ยว ถือหอกแห่ ตามกระบวน ครั้นเสด็จถึงพลับพลาแล้ว เข้ากรมปลัดกรมหัวหมื่น

ตัวสีพันทนาย ขันรักษาหน้าที่คอยรับสั่ง ดุจหนึ่งตะรางเสือท้ายสระ เสด็จทรงพาหนะพระที่นั่งสิ่งใด แลเสด็จด้วยฉลองพระบาทก็ดี ทรงตรัสสั่งประการใดมิได้จำเพาะชื่อ ถ้าแลในพระราชวัง เปนพนักงานชาววังรับสั่ง นอกพระราชวังพนักงานขุนตำรวจได้รับสั่ง

ถ้าทรงว่าวเพลาเช้าเพลาเย็นนั้น เจ้ากรมปลัดกรมผู้อยู่เวรเข้ามาคอยกราบทูลพระกรุณาด้วยลมกล้าลมอ่อน ครั้นเสด็จไปทรงว่าวเจ้ากรมปลัดกรม ซึ่งอยู่เวรประนมมือแห่เสด็จไปจนถึงลานทรงว่าวณสวนกระต่ายแล้วเผ้าคอยรับสั่ง ครั้นวิ่งราว (คือวิ่งรอก) เรียกหัวหมื่นตัวสีตำรวจเลวขึ้นไปวิ่งราว แลเกณฑ์ให้คอยค้ำสายป่าน ถ้าพานว่าวบ่กเข้าติดเข้ามานั้น ได้เอาบัญชีกราบทูลพระกรุณาตามชื่อทุกครั้ง

ถ้าทอดพระเนตรการสิ่งใด ๆ ดุจแต่งตัวไม้นั้น เจ้ากรมปลัดกรมเผ้า แลตรวจตราดูการ

ถ้าเสด็จออกประตูทิชาย ทอดพระเนตรช้างบำรุง ช้างผัดพานถวายตัว ในพระราชวังนั้น เจ้ากรมปลัดกรมนุ่งสมบ่กไหมห่มเสื้อครุยคาดดาบ แห่เสด็จไปถึงที่ทอดพระเนตร แล้วเผ้าคอยรับสั่งแลหัวหมื่นตัวสีตำรวจเลวคอยห้ามปราม แลพันทนายถือส้วมส้าวรักษาพระที่นั่งตามซ้ายตามขวา แลเจ้ากรมปลัดกรมตำรวจเผ้าทูลลอง ๆ อยู่ณที่ใด ๆ แลแห่เสด็จก็ดี ถ้าทรงสั่งให้ไปเอาราชการประการใด ๆ นั้น ขุนตำรวจรับสั่งแล้ว สั่งให้แต่ปลัดตำรวจหัวหมื่นตัวสี ไปตามควรด้วยข้อ

ราชการใหญ่น้อย ถ้าทรงสั่งจำเพาะ จึงให้ขุนตำรวจไปตามรับสั่ง แต่เรือตามเสด็จนั้นมิได้ห้าม

ถ้ารับสั่งใช้แลผู้จะไปเอาราชการนั้น ให้กราบสามที แล้วคลานถอยหลังออกไปสุดที่เฝ้า แล้วกราบถวายบังคมอีกสามทีจึงวิ่งไป ถ้าแขกเมืองเข้ากราบถวายบังคม แลเจ้ากรมปลัดกรมแห่เสด็จแต่พระที่นั่งบรรยงก์รัตนาสน์ขึ้นไปทรงเครื่องณประที่นั่งสรรเพ็ชญ์ปราสาท เกณฑ์ให้ห้ามปากเสียงต่ำสูงตัดหน้าฉาน มิให้ลุมเล้าแปลกปลอม แต่นอกกำแพงแก้ว หน้าพระที่นั่งสรรเพ็ชญ์ปราสาท พิหารสมเด็จออกไป แลเกณฑ์ตำรวจเลวไปคอยแขกเมือง ท่าคอยคน ๑ ชิกุนคน ๑ ศาลาลวดสพานช้างคน ๑ หน้าวังตราคน ๑ ถ้าแขกเมืองมาถึงตำบลใด ผู้คอยวิ่งนำบอกมหาดเล็ก ๆ กราบทูลพระกรุณา ถึงหน้าวังตราแล้วจึงเสด็จขึ้นไปทรงเครื่อง

อนึ่งถ้ามีการโสกันต์ลงสรง เจ้ากรมปลัดกรมนุ่งสมปักลายห่มเสื้อครุยใส่พอกเกี้ยวตามบันดาศักดิ ถ้าเสด็จเปนการพยุหยาตรา เจ้ากรมปลัดกรมนุ่งสมปักลาย ห่มเสื้อหนาวเกี้ยวเจียรยาด เจ้ากรมตะพายกระบี่ ปลัดกรมคาดดาย หัวหมื่นถือหอกตะพายดาย ตัวสิคาดดาย พันทนายตะพายดายแห่ตามกระบวนเกณฑ์ให้จกช่องแต่ในกรง

อนึ่งถ้าทรงยี่นั้น พนักงานตำรวจในซ้ายขวาได้ตั้งย่อมปักเป้าชิไลปอม ถ้าทรงให้ข้าทูลลอง ฯ หัดยิงยี่นั้น ตำรวจในก็ได้ตั้งย่อมปักเป้า แลเจ้ากรมปลัดกรมผู้อยู่เวรได้ตรวจเอาบัญชีผู้ยิงผิดยิงถูกกราบทูลพระกรุณา

ถ้าเสด็จทรงเรือ ศรีสักลาดกราย ไปแห่งใดนั้น เรือปลัดตำรวจนำเสด็จลำหนึ่งตามเวร เรือเจ้ากรมปลัดกรมทั้งนั้นตามเสด็จสิ้น เรือตามชั้นหนึ่งแต่เรือเจ้ากรมสองลำ แลเรือเจ้ากรมปลัดกรมทั้งนั้นอยู่ชั้นสอง ถ้าทรงสั่งใช้เรือชั้นหนึ่งไปลำหนึ่งแล้ว จึงให้เรือชั้นสองรับขึ้นไปให้คงชั้นหนึ่งสองลำอย่าให้ขาดได้ ถ้าเปนทางคลองแคบนั้น เกณฑ์หัวหมื่นตัวสี่พันทนายถือหอกแห่ทั้งสองฟากคลอง เพลากลางคืนให้เอาคบไปปักวางร้านเพลิงด้วย แต่ตะพานหันนั้นเกณฑ์ให้พันทนายคอยจุกช่องทั้งสองฟากตะพาน ถ้าเพลาค่ำให้ทนายคบเอาคบปักข้างละดอก

ถ้าเสด็จไปพระราชทานกฐิน เพลาค่ำนั้นให้เกณฑ์ปลัดตำรวจถือหอกแห่เสด็จขึ้นวัด ๆ ละคน แลเกณฑ์หัวหมื่นตัวสี่พันทนายล้อมวงแลค้นวัดทุกวัด ถ้าเสด็จเปนการพยุหยาตราทรงเรือพระที่นั่งกิ่ง มหาเทพมหามนตรีนุ่งสมปักลายใส่เสื้อครุยใส่พอกเกี้ยว (ไปลง) หน้าเรือพระที่นั่ง บอกมหาดเล็กถือพระแสงคอยติฆ้องด้วย

ถ้าเสด็จทางสถลมารคแห่งใด ๆ มีหลักร้อยหลักกรุย ขุนตำรวจได้ถือระยะทางกราบทูลตามระยะ แลพนักงานตำรวจในได้ติฆ้องขึ้นเกยด้วย ถ้าทรงรถยางโลสงนั้น มหาเทพมหามนตรีได้ขึ้นขับรถคนหนึ่ง ถ้าเสด็จประพาสบัวนั้น เจ้ากรมปลัดกรมไปดูที่บัวแล้วเอามากราบทูล ถ้าเสด็จไปทอดพระเนตรการวัดวาอารามในกรุงนอกกรุง ถ้าในกรุงดุจหนึ่งไปวัดเจ้าปรายนั้น (ทรง) พระเสลี่ยงหลังคา เจ้ากรม

ปลัดกลมนุ่งสมปักไหมห่มเสื้อครุยคาดดายแห่เสด็จเข้าที่ประทับพระเสลี่ยงไป แลหัวหมื่นตัวสี่พันทนายตั้งแห่นอกประตูมหาโภคราชด้วยเครื่องสูง ไปเกณฑ์จกช่องด้วย ถ้านอกกรงดจหนึ่งไปวัดหันตราวัดพระยาคำนั้นแห่นอก ถ้าเสด็จไปแห่งใด ๆ มิที่ประทับร้อนนั้น หัวหมื่นตัวสี่พันทนายได้อยู่รักษาประตูล้อมวงตามซ้ายตามขวา ถ้าเสด็จประทับแรมเพลากลางคืนได้ตั้งโคมราย หน้าฉาน ตำรวจในคู่ ๑ ตำรวจใหญ่คู่ ๑ ตำรวจนอกคู่ ๑ รวม ๓ คู่ แลได้เอาบันตาตะ (ฉบับขาด) ไปตั้ง ตำรวจในซ้ายขอก ๑ ขวาขอก ๑ ตำรวจใหญ่ซ้ายขอก ๑ ขวาขอก ๑ ตั้งรายหน้าฉาน ๔ ทหารในซ้ายขอก ๑ ขวาขอก ๑ ตั้งในประตูหน้าฉาน รวม ๖ ขอก ตำรวจในซ้ายขวา ตรวจกองร้อยกองซุ่ม กองคอยเหตุ หญ้าช้างหญ้าม้า แลตำรวจนอกซ้ายขวาได้ตรวจล้อมวงทหารใน ล้อมวัง อาสา วิเศษ ตั้งกองแทรก เข้ากรมได้เอาบัญชีกราบทูลเพลาสองทุ่มทุกวัน ถ้าประพาสถ้าประพาสเขากรมฝ่ายในพระสนมโดยเสด็จนั้น เข้ากรมปลัดกรมแห่นอก ชาวที่ขันที่ออกไปให้ไกล แต่พอเรียกได้ยิน ให้ระแวดระวังค้นคว้าดู อย่าให้มิเหตุการณ์ได้ (ตรงนี้สงสัยว่าฉบับขาด) ให้หัวหมื่นตัวสี่พันทนายแห่แซงออกไปชั้นนอก

แต่ตำรวจในซ้ายขวานั้น เรือพระที่นั่งบัลลังก์รัตนาสน์ ๑ เรือพระที่นั่งราชสมเสพ ๑ เรือนาคคู่ ๑ เรือมังกร ๒ คู่ เรือทักทวง (ทักกะทอ) คู่ ๑ เรือวรสิงห์ (นรสิงห์) คู่ ๑ เรือโต ๒ คู่ เรือกิเลนคู่ ๑ เรือโขมดญาคู่ ๑

ตำรวจนอกขวา เรือไชยเหินหาว ๑ ตำรวจนอกซ้าย เรือไชยหลาวทอง ๑ รวม ๒๐ ลำ ออกลับเงินสำหรับเสด็จขึ้นทรงมา

แลการพนักงาน หอพระ หอพระมณเฑียรธรรม แลหอหนังสือ หอสวด หอพระเทพบิดร หอพระเทพอุกัน ธรรมาสน์ เตียงสวด ที่พระสงฆ์พักมิได้ยกขึ้น

ตำรวจในรวมกับตำรวจใหญ่ พระที่นั่งสุวรรณปฤษฎางค์ พระที่นั่งศรีสักลาด ๓ ชั้น ชั้นเดียว หลังคาทองพุดตาล ประพาสโถง พระตำหนักแลชาลา แลโรงสำหรับไว้เกยช้าง แลที่ประทับพระเสลี่ยงพลับพลาแลที่สรง มหาพิไชยราชรถแลรถทรงยางโลสง ฉนวนทางเสด็จโรงแสงใน โรงเครื่องมหาดเล็ก โรงแสงปืนต้นใน ทิมดาบตำรวจในทิมดาบชาววังใน โรงอาลักษณ ตึกโรงปืนใหญ่ปืนน้อย โรงมหาพิไชยราชรถ โรงหล่อระฆังหล่อพระ โรงช้างต้น โรงม้าต้น ขนานเรือใส่ช้าง อ่างแก้ว น้ำพุอ่างแก้ว ท่อน้ำ ระหัดน้ำ

ตำรวจนอกรวมกับสนม พระตำหนักเรือนหลังที่ลงพระบังคนพนักงานสนมซ้ายขวา ตำหนักเรือนพระราชทาน พลับพลาข้างในฉนวนทางเสด็จกรมฝ่ายใน คลังฝ่ายในทั้งปวง โรงสดึง โรงเทียน ทิมนักเทศน์ ทิมขันที ทิมโขลน เรือนเพลิง

๗ ตาราหน้าที่กรมวัง

อย่างธรรมเนียมแต่ก่อนธรรมเนียมราชการกรมวัง เจ้ากรมปลัดกรมตัวสี่ราชมันตำรวจเลว ให้ผลัดเปลี่ยนกันเข้าเวรประจำซอง

รับราชการข้อรับสั่ง ถ้ามีการสงคราม แลข้าศึกยกเข้ามาในขอบขัณฑ เสมา เสด็จไปประทับแรมดุจหนึ่งพระพุทธยาท เมืองพลบุรีนั้น เพลาค่ำ ให้นอนระดมประจำซองทั้ง ๔ เวร ถ้าเสด็จอยู่กรุงก็ดี มิได้เสด็จไปประทับร้อนแรมอยู่แห่งใดก็ดี ถ้าเสด็จทรงพระราชยาน ทรงพระเสลี่ยง ทรงวอ ทรงรถ ไปข้างหน้าข้างในเปนพนักงาน ชาววังได้เคียง ถ้าทรงตรัสประการใด มิได้ จำเพาะชื่อในพระราชวัง เปนพนักงาน (หมดฉบับที่มีในหอพระสมุดแต่เท่านี้)

ตำราราชาภิเษกครั้งกรุงศรีอยุธยา

วัน ๕ ๗ ๒ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๔๕ ปีเถาะ เบญจศก (พ.ศ. ๒๓๒๖) เจ้าพระยาเพ็ชรพิไชย เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี พระยาราชสงคราม พระยาอุทัยมนตรี นั่งพร้อมกันแต่งกฎหมายซึ่งทำการพระราชพิธีราชาภิเษกครั้งในหลวงวัดประดู่ไว้สำหรับหอหลวงฉบับ ๑

ตั้งเตียงแว่นฟ้ามีเสาสี่เสามีเพดาน ตั้งบนพระที่นั่งสรรเพ็ชญปราสาท มีพิธีสงฆ์พิธีพราหมณ์ เทียนไชยพระสังฆราชจุด เทียนราวในหลวงทรงจุดบูชาพระ พระไชย พระชันษา พระมนต์ภิเษก พระเต้าเงิน ๑ พระเต้าทอง ๑ พระเต้านาก ๑ พระเต้าสำฤทธิ์ ๒ พระนพพระมหาสังข์ทักษิณาวัฏ พระเสมาธิบัติ ๑ พระฉัตรไชย ๑ พระเกาวพ่าย ๑ พระมหาธงไชย ๑ พระกระบี่ธุช ๑ พระแสงง้าวเข้าพระยาแสนพลพ่าย ๑ พระแสงขอติช้างล้ม ๑

เครื่องตั้งบนเตียงแว่นฟ้า หีบพระธำมรงค์ ลุ้งพระมาลาเบี่ยง ฉลองพระองค์เกราะ ๑ ฉลองพระองค์นวม ๑ พระเต้าเบญจคัพย์มีพระยันต์รอง ๕ พระมหาสังวาลพราหมณ์สร้อยอ่อน เสวตฉัตร ๑ ผ้ารัตกัมพล ๒ เบญจกกุธภัณฑ์ พระมหามงกุฎ ๑ พระขรรค์ไชยศรี ๑ พัชนีผักมะขาม ๑ ธารพระกร ๑ ฉลองพระบาท ๑ รวม ๕ สิ่ง พระแสงปืนคาบชุดข้ามแม่น้ำสะโตง พระแสงหอกไชย พระแสงของ้าว พระแสงดาบชเลย พระแสงเขนมีดาบด้วย พระแสงจักร พระแสงตรีศูล พระแสงเกาทัณฑ์

ชีพ่อพราหมณ์ตั้งพระอิศวร ๑ นางอุมาภควดี ๑ พระนารายณ์ ๑ นางลักษมี ๑ รวม ๔ ทำพิธีพราหมณ์ด้วยทั้ง ๓ วัน เจ้าพนักงานปลูกโรงพระกระยาสนานข้างพระที่นั่งสรรเพ็ชญ์ปราสาทเปนพระมณฑป มีนาคช่อห้อยช่อตั้งมีใบโพธิ์ห้อยหลังคาขุแผงปูผ้าขาวนอกมีเพดานผ้าขาวมีดอกจำปาทองห้อย มีม่านขาวและมณฑปหุ้มผ้าขาว มีราชวัตรฉัตรธงฉัตรเงิน ฉัตรทอง ฉัตรนาก ฉัตรเบญจรงค์ ต้นกล้วย ต้นอ้อย ดอกหมาก ดอกมะพร้าว ประดับตามธรรมเนียม มีเตียงลาดเสื่ออ่อนผ้าขาวปูข้างบนเสื่ออ่อน ถาดทองแดงปากกว้าง ๓ ศอกตั้งบนผ้าขาว เมื่อแรกตั้งการพระราชพิธี ๓ วันนั้น ในหลวงทรงพระภูษาลายพื้นขาวฉลองพระองค์กรอง ทรงพระมาลาพระเส้าสงสิกหร่า เสด็จเพลาย่ายไปทรงพิ้งสวดทั้ง ๓ วัน ทรงพระมหามงคล

ครั้นวันรุ่งขึ้นถึงฤกษ์จะราชาภิเษกนั้น ในหลวงเสด็จขึ้นไปแต่เพลาเช้าทรงศีลทรงประเคนสำรับพระสงฆ์แล้ว เมื่อจะเสด็จลงไปโรงพระกระยาสนานนั้น พระมหาราชครูเชิญเสด็จทรงเสื้อถอดทรงผ้าถอดพราหมณ์เชิญพระไชยนำเสด็จและพระสงฆ์ก็ลงไปด้วยคอยฤกษ์อยู่ครั้นได้ฤกษ์แล้วให้โหรชักกล่อม ชาวพระภูษามาลาถวายเครื่องพระมุรธาภิเษก แล้วชาวพระมาลาขนศรีสยมพรหลั่งน้ำสหัสธารา ครั้นสรงแล้วและพระสงฆ์ราชาคณะอธิการผ่ายสมถะรดน้ำพระเต้าเงิน พระเต้าทอง พระเต้านาก พระเต้าสัมฤทธิ์แล้ว พราหมณ์ถวายน้ำพระกรดน้ำพระสังข์สเดาะพระเคราะห์แล้ว ทรงพระภูษาลายพื้นแดงฉลองพระองค์กรองขึ้นมาบนพระที่นั่ง เสด็จขึ้นนั่งบนตั่งไม้มะเดื่อกว้างจตุรัสศอกคืบ

ปูผ้าขาวโรยแป้งวางหญ้าคาผ้าขาวปกยน ผันพระพักตร์ไปทิศอิสาน
มีตั่งน้อยกว้างศอกหนึ่งตั้งพระอัฐทิศ ตั้งกรด ตั้งสังข์ ทั้งแปดทิศดังนี้

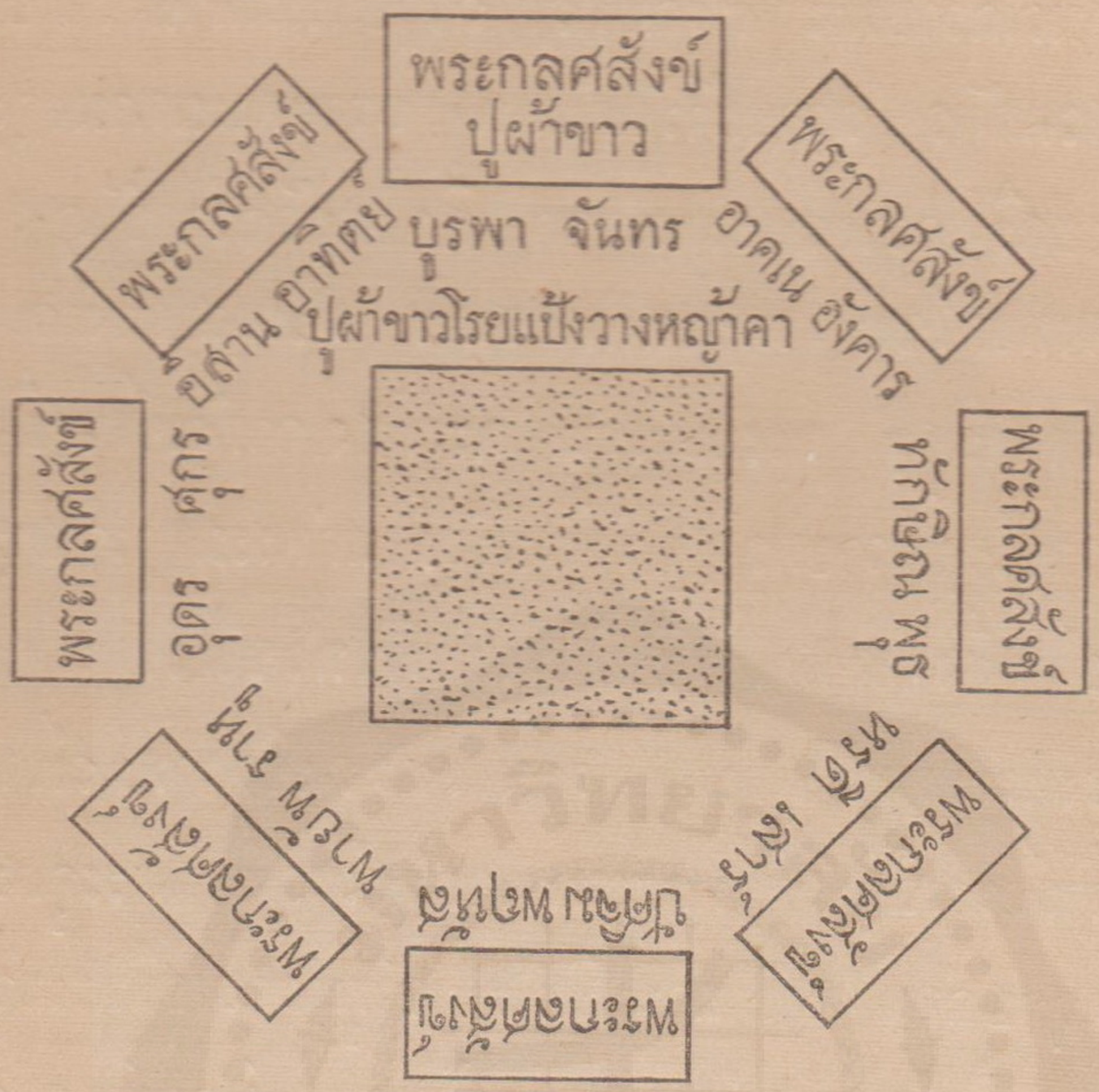

มีผ้าขาวปูรองพระ พราหมณ์ถวายน้ำพระมหาสังข์ทักษิณาวัฏ
ในหลวงรับด้วยพระหัตถ์สรงพระพักตร์แล้วเสวยหน่อยหนึ่ง พราหมณ์
ถวายราชสมบัติ ถวายเวท ถวายมนต์ ถวายไชย ผันพระองค์ไปรอย
ทั้งแปดทิศ แล้วจึงเสด็จขึ้นบนพระภัทรบิฐ มีผ้าขาวปูแล้วโรยแป้งวาง
หญ้าคา แล้วปูแผ่นทองเขียนรูปราชสีห์ด้วยชาดหรคุณปกยนผ้าขาวดังนี้

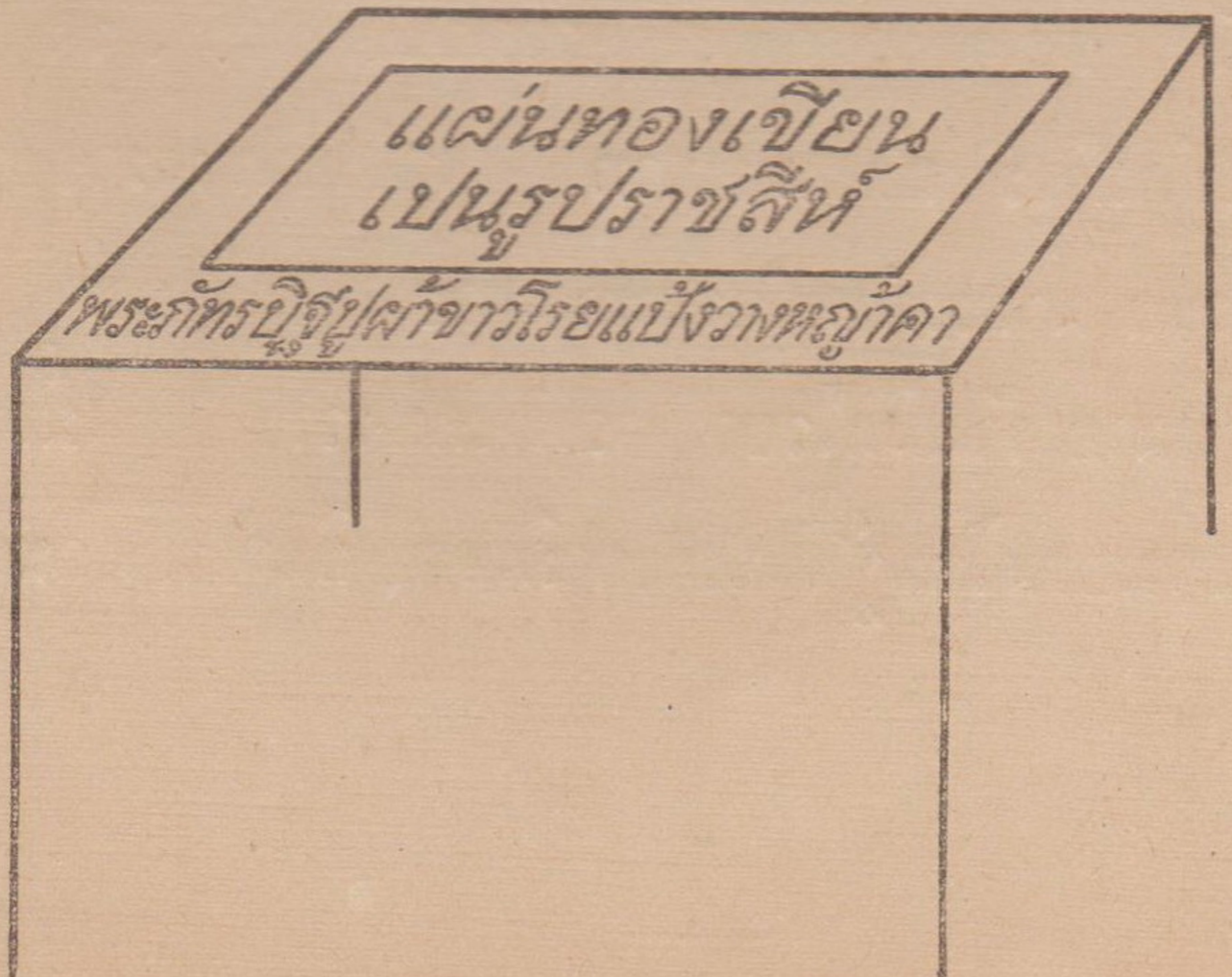

พราหมณ์ถวายพระสุพรรณบัตร ถวายพระมหาสังวาลย์สร้อยอ่อน ถวายพระเศวตฉัตร ถวายผ้ารัตกัมพล ถวายพระมหามงกุฎ ถวายพระขรรค์ไชยศรี ถวายฉลองพระบาท ๗ สิ่ง แล้วถวายอัษฎาวุธพระแสงปืน พระแสงหอกไชย พระแสงดาบชเลย พระแสงของ้าว พระแสงจักร พระแสงตรีศูล พระแสงเขน พระแสงเกาทัณฑ์ ๘ สิ่ง แล้วพราหมณ์ถวายไชยถวายพร แล้วจึงมีรับสั่งแก่พระมหาราชครูผู้ใหญ่ว่าพรรณพฤกษ์แลสิ่งของทั้งปวงซึ่งมีในแผ่นดินทั่วขอบเขตรแดนพระนครซึ่งหาเจ้าของหวงแหนมิได้นั้น ตามแต่สมณะชีพราหมณ์อาณาประชาราษฎรจะปรารถนาเถิด จึงพระมหาราชครูผู้ใหญ่ซึ่งมีตระกูลรับพระราชโองการเปนฤกษ์ก่อน แต่เพลานั้นสืบไป ข้าทูลลอองธุลีพระยาทจึงได้รับพระราชโองการสืบไปได้ ในหลวงทรงโปรยดอกพิกุลเงินดอกพิกุลทองแล้วพราหมณ์เป่าพระมหาสังข์ตีฆ้องไชยกลองอินทเภรีประโคมมโหรธึกแตรสังข์มโหรีขับไม้ประโคมแล้ว ในหลวงเสด็จไปทรงเครื่อง ชาวพระภูษามาลาถวายพระสนับเพลาเชิงงอนสองชั้น ภูษาริ้ววรวะยีจีบโจงโยคีรัดพระองค์หนามขนุน ทรงฉลองพระกรน้อย ทรงฉลองพระองค์สีย่นนอก รัดพระองค์แครง เหน็บพระแสงกั้นหยั่นภ่านิล ทรงพระธำมรงค์พลอยต่างกัน ทรงพระชฎาพระเกี้ยวแหวนแดงรวม ๙ สิ่ง มหาดเล็กถวายพระแสงใจเพ็ชร ฉลองพระบาท เสด็จขึ้นพระราชยานแห่เครื่องสูงเปนกระบวนลงมาพระตำหนักสวนกระต่าย เสร็จการ

มิกฎหมาย เจ้าหมื่นไวยวรนาถทำโคลงว่า เมื่อลั่นเกลาลั่นกระหม่อมในพระบรมโกษฐ์ขึ้นปราบดาภิเษก ปีฉลูเอกศกนั้น ตั้งการ

พระราชพิธีสงฆ์พิธีพราหมณ์บนพระที่นั่งพิมานรัตยาวังหน้า เจ้าพนักงานทำการและตั้งเครื่องทั้งปวงเหมือนกัน ผิดกันแต่ไม่ตั้งพระภัทรบิฐ ไม่ถวายเบญจกกุธภัณฑ์ ตั้งแต่ตั้งใหญ่น้อยแปดทิศ เสด็จขึ้นบนตั้งกลาง พราหมณถวายน้าพระมหาสังข ถวายราชสมบัต ถวายเมือง ถวายเวทมนต์ แล้วถวายไชย

เมื่อครั้งในหลวงพระที่นั่งสุริยามรินทรขึ้นผ่านพิภพนั้น หาเสด็จขึ้นบนพระภัทรบิฐไม่ เสด็จขึ้นแต่บนตั่งอัฐทิศ ทำอย่างในหลวงในพระบรมโกษฐ์ ข้าพเจ้าจำได้แต่เพียงนี้ แล้วแต่จะโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม

เมื่อครั้งปีฉลูนพศก ในหลวงในพระบรมโกษฐ์ทรงพระกรุณาสั่งกรมเทพพิพิธ ว่าสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิตนั้นให้ยกขึ้นเปนกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ครั้งนั้นตั้งพิธีสวดพระพุทธมนต์พระที่นั่งสรรเพ็ชญ์ปราสาท ๓ วัน ตั้งเครื่องทั้งปวงอย่างเฉลิมพระตำหนักปลูกโรงริมพระที่นั่งสรรเพ็ชญ์ปราสาท ตั้งเตียงที่สรงมีราชวัตรฉัตรธงฉัตรเงิน ฉัตรทอง ฉัตรนาก ฉัตรเบญจรงค์ ตามธรรมเนียม ครั้นเข้าที่สรงแล้วพระสงฆ์รดน้ำพระพุทธมนต์แล้วพราหมณ์ถวายน้ำกรดน้ำสังข์ แล้วทรงพระภูษาลายเขียนทองจีบโจงหางหงส์ ทรงฉลองพระองค์กรองทอง ทรงพระมาลาพระเส้าสูงสีแสด ทรงพระเสลี่ยงแห่เครื่องสูงสามชั้นลงมาพระที่นั่งบรรยงก์รัตนาสน์ เกณฑ์แห่หยดอย่ เสด็จลงจากเสลี่ยงเปลื้องเครื่องแต่เครื่องต้นออกเสีย เสด็จขึ้นไปเฝ้าในหลวงบนพระที่นั่ง เมื่อเสด็จกลับลงมานั้นเห็นทรงพระแสงดาบยืนผักมะขามสำหรับพระราชวังบวร ฯ ทรงอยู่แต่ก่อนนั้นลงมา แล้วขึ้นพระเสลี่ยงแห่ไปตำหนักสวน

กระต่าย แล้วเจ้ากรมเทพพิพิธลงมาสั่งหมื่นเสมอใจราชมหาดเล็ก ว่า สมเด็จพระเจ้าลูกเธอขึ้นไปเฝ้าบนพระที่นั่ง ล้นเกล้าล้นกระหม่อมพระราชทานพระแสงสำหรับพระราชวังบวร ฯ ให้แล้ว พระราชทานพระพรอวยพระชัยให้เปนเจ้ากรมพระราชวังบวรสถานมงคลให้รับพระบัณฑูร ให้หมายบอกแก่ข้าทูลลอองธุลีพระบาทฝ่ายทหารพลเรือนให้ทั่วกัน ได้ทรายเกล้าทรายกระหม่อมแต่เท่านี้

พระตำราทรงเครื่องต้น

ถ้าเสด็จออกแขกเมืองทรงพระเครื่องต้น ๖ สิ่ง คือ ทรงฉลองพระองค์อย่างเทศแพรอัศวิรัว ๑ ทรงฉลองพระองค์นอกอย่างเทศตาดสีนาก สีทอง สีเขียว ๑ ทรงเครื่องต้น พระชฎา พระเกี้ยวเพ็ชรทับทิม มรกต มีสีตามฉลองพระองค์ ๑ ทรงพระสนับเพลาเชิงเลื้อย ๑ รัดพระองค์เจียรบาศ ๑ เหน็บพระแสงกั้นหยั่น ๑ สิริเปน ๖ สิ่งเท่านั้น

ถ้าเสด็จไปพระราชทานเพลิงศพ วัดไชยวัฒนาราม เปนยาตราทรงเรือกิ่งแล้ว ทรงเครื่อง ๖ สิ่งเท่านั้น คือทรงฉลองพระองค์อย่างเทศ ๑ ทรงฉลองพระองค์นอกอย่างเทศตาดพื้นเงิน ๑ ทรงเครื่องต้นพระชฎาสอดตามสีฉลองพระองค์ ๑ ทรงพระสนับเพลาเชิงเลื้อย ๑ รัดพระองค์เจียรบาศ ๑ เหน็บพระแสงกั้นหยั่น ๑ สิริเปน ๖ สิ่ง

ถ้าเสด็จพระพุทธบาท แต่กรุงขึ้นไปจนถึงท่าเจ้าสนุก ทรงเรือพระที่นั่งกิ่ง ทรงเครื่อง ๗ อย่างเท่านั้น คือ ทรงสนับเพลาเชิงงอนสองชั้น ๑ ทรงพระภูษาจีบโจง ๑ ทรงฉลองพระองค์สังเวียนยก ๑ ทรงรัดพระองค์เจียรบาศ ๑ ทรงพระมาลาพระกลีบ ๕ ยอดสด้าง ๑ เหน็บพระแสงกั้นหยั่น ๑ ถวายพระฉายด้วย ๑ เปนสิริ ๗ สิ่ง

ถ้าตั้งพยุหยาตราแต่ท่าเจ้าสนุกขึ้นไปจนพระพุทธบาท ทรงเครื่อง ๔ อย่าง คือทรงประพาส ๑ ทรงพระสนับเพลาเชิงงอน ๑ ทรงรัดพระองค์เจียรบาศ ๑ ทรงพระมาลาฝรั่งพระเส้าสเทินขนนกนอน ๑

ถ้าเสด็จไปถึงปากบ่าทุ่งบ้านใหม่ เปลี่องเครื่องทรงประพาสออก จึงถวายเครื่องซึ่งทรงเรือพระที่นั่งกิ่งไปแต่กรุงนั้น ไปจนถึงธารเกษม จึงเปลี่องเครื่อง ครั้นเพลาบ่ายจะเสด็จพระราชดำเนินมานมัสการพระพุทธบาท จึงถวายเครื่องทรงเหล่านี้ คือถ้าทรงช้างพระที่นั่งพุดตาลทองทรงเครื่อง ๙ สิ่งเท่านั้น คือ ทรงพระสนับเพลาเชิงงอนสองชั้น ๑ ทรงพระภูษาจีบโจง ๑ ทรงรัดพระองค์หนามขนุน ๑ ทรงฉลองพระองค์พระกรน้อยพื้นทองผุดดอก ๑ ทรงฉลองพระองค์ย่นขาวนอก ๑ ทรงรัดพระองค์แครง ๑ ทรงพระชฎาขาวริมทองสอดตามสี ๑ พระแสงกั้นหยั่น ๑ สิริเปน ๙ สิ่ง

ถึงพระพุทธบาทแล้วเสด็จไปประพาสบ่า ทรงช้างทรงประพาสทรงม้าทรงอย่างเทศ ม้าทรงประพาสก็ได้

ถ้าเสด็จไปวัดพระศรีสรรเพชญ์ แลฉลองวัด ทรงพระมาลาพระเส้าสูงกุหร่าขนนกตั้ง ๑ ทรงพระภูษาลายพื้นขาว ๑ ทรงฉลองพระองค์ย่นบุน ฉลองพระองค์กรองก็ได้ ๑ ทรงพระเสลี่ยงหลังคา พระเสลี่ยงเปล่าก็ได้ สนับเพลาเชิงสองชั้นปักประดับพลอยต่าง ๆ สอดร้อยฟองมุกด์กระหนาบมังกรประดับพลอย ๑ พระภูษาจีบโจงริ้ว เขียว แดง ม่วง ทอง เชิงปักประดับพลอยต่าง ๆ ชายพกห้อยสิรักครุยทองย่ตหล่า ๑ รัดพระองค์หนามขนุน ๑ จั่นประดับพลอยใบโพทองห้อยร้อยสัมฤทธิ ๑ ฉลองพระองค์ปราสังเวียนยกสิทับทิมสัมฤทธิร้อยปวะหร่ำประคำทองฟองมุกด์กรองเปนตาข่ายมีประจำยามดอก ๑ พระสุวรรณ

กรอยแพรพันเขียว ปักเปนผ่านแย่งตาข่ายนั้นร้อยปวะหร่ำประคำทอง ใบโพทองห้อย ๑

ทรงพระมหาพิไชยราชรถแลเรือพระที่นั่งกิ่งไปพระราชทานพระกฐิน ทรงเครื่อง ๑๓ อย่างเท่านี้ คือ ทรงรัดพระอุระทองคำกุดั่นพลอยแดง ดอกจันท์ทับทิม ๖ แผ่น ๑ ทรงพระมหาสังวาลแก้วกุดั่นประดับพลอย ทับทิม มรกต ๑ ทรงชายไหวประดับพลอยต่าง ๆ ๑ ทรงชายแครงประดับพลอยต่าง ๆ ห้อยหน้า ๑ ทรงเครื่องพระมหาพิไชยมงกุฎ ๑ ทรงดอกไม้ฟองมิกุณฑลห้อยพลอยมรกต ๑ ทรงพระธำมรงค์ ๑ ทรงทองพระกรลงยาราชาวดีประดับพลอย ๑ ทรงทองพระยาทลงยาราชาวดีประดับพลอย ๑ ครบ ๑๓ อย่างเท่านี้

เครื่องพระพิไชยสงครามสำหรับชนช้าง ทรงพระสนับเพลาลงราชซับใน ๑ ทรงฉลองพระองค์ย้อมว่านลงราชซับใน ๑ ทรงพระสนับเพลาแพรดำเกราะชั้นนอก ๑ ทรงฉลองพระองค์แพรดำนวมชั้นนอก ๑ ทรงพระมาลาลงราชซับใน ๑ ทรงพระมาลาเบี่ยงนอก ๑ ทรงรัดพระองค์เจียรบาดพื้นดำ ๑ สิริเปนเครื่องทรงพิไชยสงครามชนช้าง ๗ สิ่งเท่านี้

ถ้ามีที่เสด็จไปลพบุรีแลสระแก้วแลน้ำโจนแลล้อมเสือแลชิ้นห้างจับเสือ แลไปโพนช้างแลจับช้างพเนียดแลจับช้างกลางแปลง ทรงเครื่องทรงประพาสพระ (มาลา) เส้าสเทิน

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร
ตำบลถนนราชบพิธ จังหวัดพระนคร
วันที่ ๒๗ ธันวาคม พ.ศ ๒๔๗๐